

१४। भगभत्तस्य ते वयमुदशोम तथावसा ।

मूर्खीनं राय आरभे ॥ १३ ॥

१६। नहि ते क्षर्त्र न सहो न मन्युं वयम नामी पतयन
आपुः । नेमा आयो अनिमिषं वरकीर्ण ये
वातस्य प्रभिनन्त्यभ्वं ॥

विदिकुलावा, सम्हादिलाक्ष्यः क्षिप्, सविकाचः (पा ४।१।८८।)
इत्यादिग्रा प्रकृत्या उदाशत्वं अदेवः, न विद्यते देवोऽस्येति वज्रादीर्ण,
न अस्त्वां (पा ४।२।१७२।) इत्युपरायदाक्षेतदाशत्वं । इत्यै, कर्मणि
लिट्, तस्याङ्गधातुक्षत्रेन, अभ्यक्षानामादिः (पा ४।३।१८८।) इत्या-
चुदासो न भवति, प्रब्रह्मर एव शिष्यमे, यदुक्षामिषं (पा ८।१।
४४।) इति वदुक्षयेऽग्रान्तिवातामादः ॥ १ ॥

पश्यमीम्बवाह भगभत्तस्य त इति । ऐ सवित्तसे तदीय वयं शुक्त
शेषनामानो भगभत्तस्य घनेन संयुक्तस्य तथावसा इत्यवेत्त उद्देश्ये
उत्तर्त्वेव चात्मनः, किं कर्तुं रायो धनस्य मूर्खाम्भुलवैमादभे भावस्युं
धनिकलपसिद्धा ज्ञाता भूयामेवर्यः । भगभत्त्वा इत्यादिलादाच्युदात्तः,
इतीया कर्मणि (पा ४।२।४८।) इति पूर्वप्रस्तुतिस्तर्त्वं ।
अदेव, अश्ववाही, लिङ्, व्यवदेव परस्त्वेषद् इत् । रायो, ऊडिहम्बद-
च्युम् (पा ४।२।१७२।) इत्यादिग्रा एष्या उदाशत्वं । चादभे,
क्षत्रार्थे तवेक्षेत् (पा ४।४।१४।) इत्यादिग्रा तुमर्थे केवप्रवाया,
गिर्भुटेवाच्युदात्तत्वं ॥ १ ॥ इति प्रथमस्य दितीये अदेवदशो वर्णः ॥ १६ ॥

एकीकृतमाह न हि ते लक्ष्मिति । अथ सविचाप्रेतिता तुलादेवः
इत्यादिलिङ्गत्वेव उत्तर्त्वेव च सहेत्त वयवं तुक्षाव । तथापि शुक्ते
ते सवित्तोवाच वयवाच चै राज्ञे विद्युत्तोऽस्य तमेवोपायामेति, च
वदवदाक्षान्मुपसाकारात् उत्तराभिदाभिरेकर्त्तिश्येति । चैवदद यत्-
वन्नः प्रौढे विद्युत्त्वत्त्वेऽन्मो हश्यमावा वदवद ल्लेगादवा । यस्मि-
योऽपि ते च्छं तदीयं अद्दोदवं न ज्ञात्वैवप्राप्ताः, लक्ष्मदाव अदीर-
वं पश्यत्वात्त्विवाक्षीर्थर्यः, तथा सहस्रदीयं पराक्षमं वय वामर्थ-
मपि वाप्ताः, तथा सन्तु तदीयं कोपमपि वाप्ताः, त्वचि शुक्ते लक्षि-
योऽपुग्रहत्वा इत्यक्तः । अनिमिषं सर्वहर अदत्तोः प्रवाहवृष्टेव तात्पत्तम्

। ७ । अबुधे राजा वस्त्रो वनस्योर्ध्वं स्तूपं ददते
पूतदक्षः । नीचीनाः स्युरुपरि बुधं एषामस्मे
असर्निहिताः केतवःस्युः ॥

आयस्तदीर्घं वसं जापायुः, वासस्य वायोर्ये गतिविशेषासदोक्षमन्तं
विभं ग्र ग्रनिति न हिंसन्ति, उत्तिक्षमं कानुं ग्र इक्षा इवर्ये, सेऽपि
ग्रा प्रापुरिति पूर्वज्ञान्वयः । यत्थानाः, परस्क ग्रन्ती, चुदादिरदक्षः,
गणः इह, मुकायादेशी, अद्युपेशाकासावधानुकानुदातत्वे विश्व-
वरः । आयुः, अबुधु आसी, किट उक्षि विभीतवृत्तादिशेषौ, अत आदेः
(पा ७ । १ । ३० ।) इत्तालं, अत न सहा न मन्त्रिलिङ्गादिभिरा-
पुत्रिलिङ्गा समव्याप्त तदपेक्षया प्राप्यन्वाच, पादिजोपे विभावा (पा ८ ।
१ । १ ।) इति ग्रथमा तिष्ठविभित्तिर्ये विश्वन्ते । चरन्ती, वाक्-
व्यचि (पा ८ । १ । ४० ।) इति पूर्वसवर्णदीर्घः । ग्रनिति, ग्रीष्म
हिंसायो, चुदादिभ्यः आ आध्यक्षयोरातः (पा ८ । ४ । १५ ।) इत्ता-
वारकेया, ग्रीष्मवेनिग्रन्ते (पा ८ । ६ । ८ ।) इति ऋक्षलं, ग्रन्तव्यवरः,
तिष्ठि चोदातवति (पा ८ । १ । ७ ।) इति ग्रतिरनुदातः, अद्युत्ता-
श्चित्वं (पा ८ । १ । ८ ।) इति यदुत्तयोगादिविश्वातः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्ट्यमात्रं अबुधे राजेति । मूलदक्षः मूलदक्षो वक्ष्वो राजा
अबुधे मूलाद्येत्तरिष्ठे तिष्ठन् वनस्य वननीथस्य तेजसस्यपं सहृं
जाईमुपरि देशे इहते भारदक्षि, ग्रीष्मीनाः स्युरुक्षदेशे वस्तमानस्य
वरवस्य दक्षय इवायाहाव्ये, ते द्वादोमुखाचिह्नादक्षि, एषां रक्षीनां
तुओ मूर्खं उपरि तिष्ठतीति शेषः, तथा सति केतवः प्राप्यवक्षः प्राप्यव
वक्षे अक्षालक्ष्मर्निहिताः क्षापिताः स्तुर्मदक्षं न भविष्यतीत्ययः ।
अबुधे, व विद्यते बुधो मूलमस्तेति वक्षतीतैः, वक्षस्या (पा ८ । ८ ।
१०८ ।) इत्युत्तरवदान्तोदातत्वं । स्तूपं इहते, ददातिर्भीतादिकः ।
ग्रीष्मीनाः, तिष्ठूर्वादस्तते, अतिरदहक् (पा ८ । १ । १६ ।) इति विश्व-
वरिता (पा ८ । १ । २४ ।) इति नष्टोपः, न्यायव्याप्त्यर्थे, विभा-
ग्यवेदविश्वप्रियां (पा ८ । १ । ८ । ८ ।) इति खः, आवद्येतीनीतिया (पा
८ । १ । १ । २ ।) इत्तादिका वस्य इवादेशः, आयवादिषु उपदेशिक-
दक्षं वरदिविष्यर्थनिकि वक्षवारीकार उवाच, आदः (पा ८ । १ ।

१८। उं हि राजा वरुणकार सूर्यीय पन्थामन्त्रे-
तवा उ १ अपदे पादा प्रतिधातवेऽकस्तापवत्ता
हृदयाविधचित् ॥

१९।) इवकारलोके, चौ (पाँ ६। ३। १५।) इति हीर्वर्णं । शु, नाविकाषुपाभूम्यः (पाँ ९। १०। १०।) इवादिवा लितो चुक्, चातः (पाँ ३। ३। ११।) इति भेद्युषादेष्ट, उख्य पश्चात्तात् (पाँ ६। १। ६।) इति परस्तपर्ण, चक्षुं कृद्यमास्तोऽग्निः (पाँ ६। १। ५।) इवडागमाभावः । चक्षु, सुपांचुक् एवंसर्वाङ्गेवाहाश्चा-
याजातः (पाँ ७। १। ४।) इति सप्तम्याः श्री चारोऽपि । विविदा, गतिरजनारः (पाँ ६। ३। ४।) इति नते । प्रज्ञतिस्तरतः । शु, अस्तेविंडि, अस्तोरक्षोऽप्यः (पाँ ६। १। ११।) इवसोउआटपोयः ॥ ३।

अस्तुमीम्बद्धमात् उर्व रौपि । वरदो राजा दृष्ट्याय दृष्ट्यस्तु पञ्चा-
मार्गे उर्व विक्षीळे चकार । हिश्चः प्रसिद्धौ, उत्तरायवाइकिका-
यनमार्गस्तु विकारः प्रसिद्धः । विमर्थमेवं छववानिति तदुच्चते,
अन्वेतवा उ, अनुकमेष्योदयास्तमयै गन्तुमेव, तथा अपदे पादरच्छिते-
इत्तरिक्षे पादा प्रतिधातवे, पादौ प्रथेतु अक्ष मार्गं छतवान्, मूर्वश
रथस्तु मार्गं, अच पादसोरिति श्रेष्ठ, वदा अपदे यूपे बद्धेन अवा-
दन्तुमश्चके भूपदेष्टे पादौ प्रथेतुमुपायं चक्षुविमोचनशुभं चरोदिति-
त्वर्थः । उत अपि च हृदयाविधचित् अस्तोरपि अपवत्ता अपवदिवा
विदाकर्त्ता भवतु । चकार, लित्तुरेकाकारउदातः, हि च (पाँ ०।
१। १४।) इति विवाप्रतिष्ठेष्टः । पञ्चां, परिमध्यमुक्तामार्ग (पाँ
०। १। ४।) इति दितीयावासदि अववेगात्म, परिमध्यस्तु
पवक चेति इनिप्रत्ययात्मेनानोदात्मे प्राप्ते, परिमधेः सर्वताम-
स्ताने (पाँ ६। १। १५।) इवाद्युदात्मात्म । अन्वेतवै, असुपूर्वदेष्टे,
तुमर्थसेष्टे (पाँ ६। १। ६।) इति तवीप्रवदयः, तवैचास्तच्छुगपत् (पाँ
६। १। १२।) इवाद्युदायोवदात्मात्म । पादा, सुपां चुकुक् (पाँ ०।
१। १६।) इवाकारः । प्रतिधातवे, द्वाषेषुमर्गे सेषेविकादिवेष
वेष्टपवदयः, वादौप्रविति (पाँ ६। २। १०।) इवादिवा नते । प्रज्ञ-
तिस्तरतः । अवा, अस्तेवि, कृद्यमास्तोऽग्निः (पाँ ६। १। ११।)

। ५ । शतके राजन् भिषजः सहस्रमुखीं गभीरा सुम-
ति इष्टे अस्तु । वापस्व दूरे निर्वृतिं पराचेः कृतं
चिदेनः प्रभुमुग्धयस्मन् ॥

इति कोइर्ये शुद्ध, वस्त्र लिप्, नम्नोपस्थि (पाँ ८। ३। ८०।) इवादिना
प्रेसुध, मुखी रथरत्नं, उक्षाभ्यः (पाँ ८। १। ८०।) इति लिपो
चोपा, अठातम् । हृदयाचित्तः, इन् इर्ये, हृषीः मुख्दुक्षीचेत्याका-
दिकः वयन्प्रवयो दुमादम्ब, अष्ट ताढने, किंव, निर्विदितिरुचिक्षिप्ति
(पाँ ८। १। ११६।) इवादिना पूर्वपदस्य दीर्घत्वं, कदुचदयद-
यक्षित्यरत्नं ॥ ८ ॥

नवमीश्वरमाह शतके राजन् भिषज इति । ऐ राजन् वर्षक, ते तव
इतं सहृदयं भिषजो वक्षनिरसारकाचित् अतस्यस्यकान्त्यावधानि
वैद्या वा दक्षिण, ते वद् समतिरसादन्यमहुक्षिरवर्णी विक्षीबो मभीरा
गामीर्योपेता छिरारसु, निर्वृतिमसदनिरुक्तारिक्षो यायदेवतां
पराचेः परापूर्खीं हाता इर्देक्षातो अवहिते देही क्षापधिता तो वाधत्वा,
क्षतिरुचिक्षाभिरुक्तिमयि इतः यायमस्मत् प्रभुमुत्पि प्रकार्येव मुखं
नहृ कुरु । समविष्टे, भाद्री च निति (पाँ ८। २। ८०।) इति
पूर्वपदप्रवक्षित्यरत्ने प्राप्ते, मनस्तिति (पाँ ८। ३। १५१।) इवादिनो-
चरयदाकोदातत्वं, संहितायां विश्वर्जीयस्य दक्षारस्य, सुष्ठुपत्त-
स्याः अक्षः यादृ (पाँ ८। ४। १०६।) इति यत्वं । वाधत्वा, वाहृ चिं-
चोडने, इष्टः पित्तवादगुदातत्वं, विठ्ठ्य लसार्वधातुक्षरेण आतुखर
एव दिष्टते । विर्जतिं, भाद्री च निति (पाँ ८। ५। ५०।) इति गते:
प्रक्षतिक्षरत्नं । मुमुक्षु, मुचूक्षु गोदावरी, वज्रं इन्द्रसीति प्रथः सुः, ऊभ-
क्षेष्वेतेभिः (पाँ ८। ६। १०२।) इति वैर्यिरादेश्वक्षस्यापित्येव छित्ता-
कुवाभावः, चोऽकृः (पाँ ८। ७। १०।) इति कुलं ॥ ८ ॥

१९०। अमी य शृङ्खा निहितास उद्वा नकं ददत्रे
कुहचिद्विवेयुः । अदव्यानि वरुणस्य व्रतानि
विचाकशाच्चन्द्रमा नकमेति ॥ १४ ॥

इष्टमीमूर्त्यमाह अमी य इति । अमी राजावस्माभिष्ठैङ्गमत्वा
शृङ्खः सप्त श्वसयः, तथाच वात्सवेयिन शामनक्ति, शृङ्खा इति
ए क्ष वै पुरा सप्त श्वोगाचक्षत इति, यदा शृङ्खः सर्वेषु वै शृङ्ख-
विशेषाः, शृङ्खालिभिरिति नक्षत्राकामिति वास्तेनोक्तात्मात्, उच्चैव
परि चुप्रदेशे निहितासः श्यापिता ये सन्ति, ते शृङ्खा गत्वा शान्तौ
दृष्ट्ये सर्वेषु प्रदृष्ट्ये इत्यन्ते, दिवा अहनि कुहचिद्विवेयुः श्यापि गत्वैषु वै
हृष्ट्यन्त इतर्थः । वदवस्य रात्रे व्रतानि कर्माणि नक्षत्रदर्शनादिकृ-
पाणि अद्व्यानि लेनार्थाहिंसिताणि, किञ्च वदवस्याशयैव चक्रमा
नक्षत्रात्रै विचाक्षत, विशेषेण दीप्यमान एति गच्छति । निहितासः,
शास्त्रसेरत्सक् (पा ७।१।५०।) इत्यसुगामाः, शाधस्म् (पा ८।
१।१४।) इति शाथादिक्षुरेणोक्तस्यदान्तोदायत्वे प्राप्ते, गतिरन-
न्तरः (पा ८।१।४८।) इति गते: प्रकृतिस्तरत्वं । इत्येच, इत्ये-
र्जिंठि, इत्येदे (पा ८।१।७।) इति रे आदेशः श्यामेनाशुद्धा-
त्तर्व, यदुक्तान्नित्वं (पा ८।१।४६।) इति वदृत्येनादिनिवातः ।
कुह, वाह चक्षन्दति (पा ९।१।१२।) इति किं इत्यादुपरस्य
जलो इदेशः, कुतिहोः (पा १०।१।१०४।) इति किं अन्दस्य कु
आदेशः, शामिवद्वावालिक्ष्यस्तरेणाद्युदाचत्वं । विचाक्षत, चक्रोर्दी-
श्यायाद्यक्षुगमात्माहृष्टप्रत्ययः, अभ्यासानामादि । (पा ८।१।५८।)
इत्याद्युदाचत्वं, समासे ज्ञात्स्तरः, यदा याज्ञवेदां वात्सवेनोपधात्रेणात्म-
चक्रमाः, चक्रोर्मेडिदिक्षामादिक्षुरेण चक्रोपपदान्मात्रो अविः
प्रत्यवस्था दित्येन टिक्कोपः, क्षदुपरेदप्रकृतिस्तरत्वे प्राप्ते, गतिराद-
क्षापयदयोः पूर्वयदप्रकृतिस्तरः, दासीभारादित्यादा पूर्वयदप्रकृति-
स्तरत्वं ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य विलीये चतुर्दशो वर्गः ॥ १४ ॥

१९१। तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते
यज्ञमानो हविर्भिः । अहेलमानो वरुणोह वोध्युर-
शंस मा न आशुः प्रमोषीः ॥

१९२। तदिन्नकं तद्विवा मल्यमाहुस्तदयं केतो खद
आविच्छे । मुनशेषो यमहृद्भीतः सो अस्मा
त्राजा वरुणो मुमोक्तु ॥

इतादृष्टिनस्य वादगत्य यशोर्बयामुदोडाग्रवोक्त्वायामीति दे अचौ
बाष्णे, सूचितस्थ, वस्त्रा यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति दे अस्त्रस्त्रायामीति,
वद्यव्रधासेषु वादगत्यस्य इविधो याज्ञा तत्त्वा यामीत्येषा, पश्चात्या
पौर्णमासायामीति उच्चे सूचितं इस्म से वद्य अुधि तत्त्वा यामि ब्रह्मणा
वन्दमान इति । तानेता द्वाते इतादृशीमृत्यमाह तत्त्वा यामीति । ई
वद्य, मुमुक्षुर्वह ब्रह्मणा वन्दमानो वेदेन क्षुन्त्, तरं प्रति तद्वायुर्यामि
याचे, सर्वत्र यज्ञमानोऽपि इविर्भिलदायुराशास्ते प्रार्थयते, त्वचेष्ठ
कर्म्मिष्ठ अहेजमानः, अगादरमकुर्वन् वेधिः, अस्मदपेत्तितं दुथास, ए
उद्यासं, वज्ञिः सुख, गोऽक्षादीयमायुमो प्रमोषीः, प्रमुखितं मा
कुरु । सप्तदशसङ्केषु यात्राकर्मस्त ईमहे यामीति यठितं, च शब्द-
सोपश्चान्दसः । अहेजमानः, हेतु अगादरे, अदुपदेशाक्षात्कार्यधातु-
कामुदात्तत्वे सति धातुस्त्रह शिष्यते, ततो लज्जस्तमासे कथयमूर्वपद-
प्रकृतिलदायं । नेत्रिः, चुध अवगमने, लोङः सेहिं, वज्ञवं कृद्यसीति
विकरमस्तुत, वा इन्द्रिय (या १। ४। २८।) इत्यपित्तामावेच
किस्त्वायामाक्षुपघम्यः, उभाक्षेष्ठेत्तिः (या १। ४। १०१।) इति
वैधिराहेण, धातोदत्तत्वोपश्चान्दसः । भीष्मीः, मुष स्त्रेष्ठे, लोङर्थे क्षाद-
सी चुख, वद्यवहवन्तस्यादः (या १। ३। ३।) इति प्राप्ताया वज्ञः,
नेत्रिः (या १। २। ४।) इति प्रतिष्ठेष्ठे सति लघूपधम्यः, वज्ञवं
कृद्यस्तमादोऽप्तेऽपि (या १। ४। ७। १।) इत्यहमावः ॥ १३ ॥

इतादृशीमृत्यमाह तदिन्नस्त्रायामीति । तदिन्नदेव वद्यविषयं स्तोत्रं, वक्त्वा
राष्ट्री, महां शुक्रशेषायं, आज्ञः, कर्त्तव्यत्वेनाभिज्ञः कथयन्ति, तथा
दिवायि वदेष्वाजः, इत्यज्ञीवमनसो विष्णोऽप्तं केतः प्रज्ञाविशेषो

१९३ । शुनःशेषो दद्वहृभीतस्त्रिष्वादित्यं दुपदेषु
वद्धः । अवेनं राजा वरणः ससृज्यादिङ्गा अदन्धो
विमुमोक्तु पाशान् ॥

उपि तदेव कर्त्तव्यत्वेनाविचये, सर्वतो विशेषेषं प्रकाशयति । गृभीतो
गृहीतो युपवद्धः शुनःशेष एतद्वामको जनो यं वदवामकत् आङ्गत-
वान्, ए वदयो राजा असान् शुनःशेषान् सुमोक्तु, वन्नासुतान्
करोतु । महां, उधि च (पाँ ६ । १ । ४१ ।) इताद्युदामत्वं । आङ्गः,
शुवः पश्चान् (पाँ ६ । ४ । ४४ ।) इतादिवा त्रुजो लठि भेदसादेशः,
धारोराहादेशः । इदः, पद्मोमास्त्रदिव (पाँ ६ । १ । ४५ ।)
इतादिवा इदयश्चर्वत्वं इदादेशः, तदिदम्पदाहप्यम् (पाँ ६ । १ ।
४६ ।) इति पश्चात्य उदामत्वं । शुनःशेषो, चतुर्लक्ष्मीयादिक-
कनिग्रन्थव्याकाः अनश्चर्वत्वः, दद्वधीष्ठां रूपस्वाङ्गोः पुट्टचेत्त्वायादिकः
सपुडामनाद्यवनः शेषाश्चर्वत्वः, शुन इव शेषो वस्त्रति समासे, शेषपुर्व-
वाङ्गुलेषु शुनः सद्वायां वद्या अवलक्ष्य इति वात्तिकेन वद्या अवलक्ष्य,
पूर्वमप्रकृतिस्त्रवले प्राप्ते, उभे वनस्पत्यादिपु शुगप्त् (पाँ ६ । १ ।
४८ ।) इति यूर्वैन्नरपदयोर्युग्मतप्रकृतिस्त्रवलं । अङ्गत्, केणो-
लुडि, लिपि त्विचिङ्ग (पाँ ६ । १ । ५३ ।) इति च्छेष्टादेशः, असो
चोप इठि च (पाँ ६ । १ । ५४ ।) इत्यात्मारत्त्वोऽप्त्वायामः, अडागमः, उदामतः,
यदुत्तयोगदग्निवातः । गृभीतः, गृगहोर्मन्तसीति इत्य भर्त्वं ।
सो असान्, घण्टानः पादमकपरे (पाँ ६ । १ । ५५ ।) इति प्रह-
तिभाषः । सुमोक्तु, वज्रं हन्तसीति विकरमस्य त्रुः । १९ ।

योदद्वीक्षयमाह शुनःशेषो द्वाक्षदिति । गृभीतो वन्नाश
गृहीतस्त्रिष्वादित्वं त्रुपदेषु त्रुः । कालस्य यूपस्य पदेषु प्रदेशविशेषेषु
वद्धः शुनःशेष आदित्वं चरितो पुर्वं यं वदवामकदाङ्गतवान्, हि
यस्मादेवं तस्मात् स वदयो राजा एवं शुनःशेषमवस्थावान्, आद-
श्च एवं वन्नादिस्त्रवं करोतु । विमोक्षप्रकार एव स्पष्टीक्रियते, विवाह
विमोक्षप्रकाराभिन्नः, आदशः केनाप्यहिंसितो वदयः, पाशान् वन्नाश-
रज्जुविशेषान् विमुमोक्तु, विश्विद्येनं मुक्तं करोतु । चितु, वद्वचित्तुर्भी
हतादिः (पाँ ६ । १ । ५६ ।) इति विभक्तेवदामत्वं, संहितासां,

११४। अव ते हेलो वरुण नमोभिरवयज्ञेभिरीमहे
हविभिः । क्षयन्नस्मन्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि
शिश्राणः कृतानि ॥

उदाचर्षितवेद्येः सरितोऽनुदातस्य (पा ८। १४।) इति यद
आकारः स्वर्यते । सर्वव्याप्त, वृक्ष विसर्गं, प्रार्थनायां जिङ्, वज्रं
कृद्वसीति विकारवस्था चुः । विदान्, विद आने, विदे अतुर्वस्तः
(पा ७। १। ४५।) इति अतुर्वसुरादेशः, उग्निदयां (पा ७। १। ५०।)
इति गुम्, इच्छादिसंयोगान्तर्वेष्टी, संहितायां, दीर्घादित्तमान-
पादे (पा ८। १। ६।) इति वकारवस्था चतुं, आत्माऽठिगित्वं (पा ८।
१। १।) इति सानुकाशिक आकारः । अद्वयः, इम् इत्ये, निष्ठायां,
अग्निदिवा इति उपधायाः वृक्षिति (पा ८। १। ५।) इति
गतोष्टे, भ्रमस्त्रोर्धीष्टः (पा ८। १। १०।) इति धत्वं, अवयपूर्वपद-
प्रकलिप्तरत्नं ॥१॥

अब वर्णे अवते छेड इति दे ज्ञाप्तै वादवस्था हविभो याज्ञानुवाचो,
यत्ती संसाजैवतिवेति छुक्के चत्रितं, अवते हेडो वदव नमोभिरिति दे
हवि, तदेवायां खली चतुर्हशीस्तत्त्वमाह अवते छेड इति । हे वदवा,
ते तद वैतः क्रोधं, नमस्त्रैरवेत्तमैः । अवगताम, तथा यज्ञैः साकृत-
नुष्ठानेन वृक्ष्यैर्विर्भवेत्तमैः, वदव्यं परितोष्य क्रोधसपगवामः । हे
असुर, अग्निद्वयेपवशील, प्रचेतः प्रकैवेद प्रज्ञाद्युक्त, दाजन् दीप्यमाम,
वदव, अस्त्रभवस्त्रादर्थं चायन् अक्षिन् चर्मयि गिवसन्, लताच्च-
सामिरन्दिवान्येनांसि प्रापानि शिश्राणः, लृयितानि शिश्रिकानि
कुर । छेका, असुरो निष्पादायुदातत्त्वं । यज्ञेभिः, वज्रं कृद्वसीति
भिस ऐसादेशाभावः । इन्द्रहि, इद्यु गतौ, विकारवस्था चुक् । आवन्,
क्षि गिवासमत्वोः, लटः छत, आवयेन चूप आयुदातत्त्वं । असुर, असु-
र्येष्टे, अत्तेहविक्षेपादिक्षुत्तेवोदन्प्रवयः, आमत्तिवायुदातत्त्वं ।
शिश्राणः, चूप दैर्यन्ते, पुरादिरदन्तः, इन्द्रसे जुडि च्छ्रिः, विकिद्युभः
कर्त्तरि चह् (पा ८। १। ४८।) इति त्रेत्तुङ्, हिर्भावहवादिश्चेष्टी,
अस्त्रोपित्तात्, सञ्चद्वावाभावेऽपि, वज्रं कृद्वसीत्वासेवेन, यूर्व-
वदठभाषः ॥१॥

१९४१ उद्गतम् वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं
अथाय । अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो
अदितये स्याम ॥

पश्चदग्नीन्वयमाह उद्गतमस्मिति । हे वरद, उत्तममुक्तुष्टं गिरति
वदं पाञ्चं असादसाक्षः उच्छ्रयाय उल्लङ्घ गिरिं कुरु, अधमं
गिरिकुरं पादेऽवस्थितं पाञ्चं अवश्याव अवश्याव गिरिणी कुरु, अधमं
नाभिप्रदेशमतं पाञ्चं विश्वाय विश्वल्पं गिरिणीकुरु । अथान-
न्तरं हे आदित्य अदिते: पूर्व वरद, वर्षं शुभाश्रीयोः, तव व्रते तदीये
कर्मणि, अदितये खण्डमहादित्याय, अनामसैपराधरहितात् स्वाम
भवेम । उत्तमं, तमयः पित्रादगुरात्मत्वेनासुहात्मे प्राप्ते, उत्तमग्र-
न्तामौ सर्वत्रेत्युक्तादिषु पाठात्, उक्तादीगाथ (पा० ६।१।१५० ।)
इत्यनीदात्मतं । अधमं, अवश्यावमाधमार्दिकाः कुतिस इति अवते
रमण्प्रत्ययोनियातिवाः, वस्य धत्तव । अथाय, अं दीर्घज्ञे, संहिताचारी
कान्दसो दीर्घः । तत्र, युग्मदस्मदोऽर्देति (पा० ६।१।१११ ।) इत्या-
युवात्मतं । अवागासः, वज्राश्रीहौ पूर्वप्रदेशतिक्षरत्वं, वज्रसुभार्ता (पा०
६।२।१७२ ।) इति तु अववेत न प्रवर्त्तते, यदा आगस्त्यादात्,
अस्त्रायामेधा (पा० ६।३।१२१ ।) इत्यादिग्ना मत्तर्थयो विनिष्कास्य,
विष्णतोऽर्जुन् (पा० ६।३।४५ ।) इति लक्ष, न अस्त्रासे अवश्यपूर्व-
पदप्रदेशतिक्षरत्वं ॥ १५ ॥ इति प्रथमस्य दिलीये पश्चदग्नो वर्णः ॥ १६ ॥

पञ्चविंशती ।

१९१ यत्रिद्वि ते विशो यथा प्रदेव वरुण व्रतं ।

मिनीमसि द्युषि द्युषि ॥

१२१ मा नो वधाय हनुवे जिहीलानस्य रीरधः ।

मा हृणानस्य मन्यवे ॥

यच्चिदित्येकविंशत्युच्चं द्वितीयं सूक्तं, तथाचानुकालं यज्ञित्वैकेति, चतुर्विंशत्यादिति परिभाषया सुन्दरेष्ट एव चतुर्थः, आदौ ग्रावण्ड-मिति यदिभाषितवाङ्मात्रोहन्मः, बादत्यस्तिति यर्वन्तोऽक्षतात् तद्वां-दिष्टिभाषया बदलो देवता, विनियोग उत्तः श्रीमद्वैष्णोपास्त्वाचे, विशेषविविषेऽग्न्यु अभिवृद्धवडे इदं सूक्तं चोषकाशके सोम-लिलित्तमावायद्यैः, अभिवृद्धस्त्राहानीति खण्डे वधूव सूचितं, यत्रिद्वि वे विश्व इति वादयमेतस्य द्वयमावशेत नैवावदव इति, तस्मिन् सूक्ते प्रथमामृतमाह यज्ञिदिति । ऐ वदव देव, यथा नोके विष्णु प्रसादः अद्वित् प्रसादं कुर्वन्ति, तथा वयमपि ते तद सम्बन्धि यज्ञिद्वि प्रदेव किञ्चित् व्रतं कर्म द्युषि द्युषि प्रतिदिनं अभिनीमसि प्रसादेन विसितवन्तजादपि व्रतं प्रसादापरिहारेभ साङ्गं कुर्वन्ति श्रेवः । यथा, जित्तुरेकाद्युदात्त्वे प्राप्ते, यदेति पादान्त इति पिठूसेव सर्वो-द्वाहातात्म । मिनीमसि, भीज् इंसादां, इदनो मसिः (या०।३।४६।) इति मसिः, अदित्यः ज्ञा, भीजसेविंगमे (या०।३।४८।) इति कृष्णं, इहस्यघोः (या०।३।११६।) इतीकाराः, सति-सिद्धारबजीयस्मन्दृष्ट विकरेभ्य इति वदनात् तिक एव वरु छिव्यते, यद्युचात्तिर्यं (या०।३।४६।) इति यद्युत्तयोग्राजिकावा-आवः । १॥

दिवीयस्वप्नमाह मा न इति । ऐ वदव, जिहीलानस्य चकादर्द-हतवसो इतवे इलोः पापहनवशीक्षा तद सम्बन्धिते तत्त्वर्हकाम वधाय नोऽक्षान् मा रीरधः, संसिद्धान् विवदभूषान् मा कुरु । इका-नस्य हृषीकेमानस्य शुद्धस्य तद सम्बन्धे क्षेत्राय मा क्षमान् रीरधः । रीराय, इमवदवः (या०।३।४८।) इति अवलो वदहन्मः,

१३। वि मूलीकाय ते मनो रथीरम्बु न मनित ।
गोभिर्विस्त्रण सीमहि ।
१४। परा हि मे विमन्यवः पतसि वस्यदृष्ट्ये ।
वयो न वस्तीरुप ॥

उम्हादिषु याठादन्तोदासः । इब्बें, इव इंसामबोः, छाहनिश्चा-
मुरित्वाकादिक क्वःप्रवायः, आतोन्कारस्य तकारः । जिहोकानस्य,
ऐडु अनादरे, अक्षाङ्गितः कानश्चिभावहिजादिश्रेष्ठाः, अस्त्रचर्चन-
ज्ञानि, एकारस्य ईकारादेश्चान्दसः, चितः (पाँ ६।१।१६१)
इवन्तोदासात्तर्व । रीरधः, राध साध संसिद्धौ, विष्णु विलोपः, उपधा-
क्षस्त्वं, द्विर्वन्दहिजादिष्वेषकस्त्रश्चद्वावेताभ्यासदीर्घाः, नमाक्षोर्मे
(पाँ ६।१।१५१) इवानस्य, इयोऽुल्लाशाय, अक्षा-
एकाग्नि एषोदरादिलाहिमतस्त्रयसिद्धिः ॥ २ ॥

इतीयाम्बुद्धमाह वि मूलीकायाकात्मुखाय
ते भव भगो गोभिः लुतिभिर्विसीमहि विशेषेष वभीमः, प्रसादयमेव
हृष्टयी, तथा हृष्टान्तः, रथी रथसामी सन्दितं सम्बृ॒ खयितं दूर-
भमन्तेन आक्षमत्तर्व न, अन्तमिव, यथा सामी आक्षमत्तर्व उत्सप्रदाना-
दिना प्रसादयति तदत् । रथी, मत्तमीव ईकारः । चक्षितं, दो
अवलयमे, निहा (पाँ ६।२।१०२) इति चः, द्वितीयतिमाक्षा-
क्षिति किति (पाँ ७।४।१०१) इति ईकारादेशः, गतिरक्षतरः
(पाँ ६।४।४६) इति गतोः प्रक्षलिष्टत्वं । गोभिः, सावेकाचाः (पाँ
६।१।१६८) इति भिस उदात्तर्व । सीमहि, विषु तत्त्वसम्भाने,
अत्यवेक्षामनेष्ट, वड्डमं कृष्टसीति विकरक्षस्य त्रुक्, जोपोक्तोर्विषि
(पाँ ६।१।१६१) इति विलोपः, यदा विष्णु वच्यने, इवक्षादि-
क्षदस्य त्रुक्, दीर्घक्षान्दसः ॥ ३ ॥

तत्तुर्धनिष्ठमाह परा इति । इे वदन, मे मन त्रुगःज्ञेयस्य विन-
म्बाः कोक्षरदिता त्रुक्षयः, वस्त्राशृष्टे वसीवसीत्रुतिश्चयेन वसुमतो
जीवितस्य प्राप्तये, परापत्तिः पराक्षुलाः पुराक्षरदितिरहिताः प्रस-
दन्ति, हिष्टन्देऽुभिर्वेद्ये सर्वजग्प्रसिद्धिमाह । परापत्तने हृष्टान्तः,
क्षो न यक्षिक्षो यथा यस्तीर्नियात्क्षादात्ति उप सामीष्मेन प्राप्त-

१५। कदा सत्रियं नरमा वस्त्रं करामहे ।

मूलीकायोरुचक्षसं ॥ १६ ॥

१६। तदित्समानभाशाते वेनता न प्रयुच्छतः ।

धृतव्रताय दाशुषे ॥

वन्ति तदैः । पतकि, अनुदातं सर्वमपादतौ (परं । १।१८।)
इति पादादित्वादितिवातः । वस्त्र इष्टये, वस्त्रमस्त्रात्, विष्णतो-
र्चुल (पा ५।३।६५।) इति नतुपोः लुकि, टिकोपे प्राप्ते, ईष्मस्तो
यकारकोपम्भासः । वस्त्रोः, अनुग्रुमेगद्यजाती (पा ६।१।१०३।)
इति डीप उदातत्वं ॥ ४ ॥

महीमीस्त्रियमाह आदा त्वचत्रियमिति । लक्ष्मीकायास्त्रहत्याय वस्त्रं
कदा कक्षित् काले आकारामहे कक्षित् कर्मण्यागतं कर्तव्याम ।
क्षीदशं, त्वचत्रियं चक्षेविनं । नरं नेतारं । उत्तरवक्षसं वहनां त्रहात् ।
त्वचत्रियं, त्वचायि अवसीति त्वचश्चीः, क्षिविप्रस्थिति इत्वादिनौ-
वादिकः किप्, दीर्घ्य, छटुत्तरप्रस्थितिस्तरत्वं । नरं, ज्ञदेहम्
(पा ६।३।५७।) इत्वन्त्वादाद्युदातः । कदामहे, करोत्तिर्यात्-
वेन ग्रन् । उत्तरवक्षसं, अद्येवं चक्षं शिखेष्यादिकोऽसुन्, शिखाद्यात्
स्त्राजादेशाभावः ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्त्र हितीये प्रोडशो वर्णः ॥ ५ ॥

महीमीस्त्रियमाह तदिदिति । धृतव्रताय अनुछितकर्मणे, दाशुषे इविर्द-
त्वते जयमानाय, धेनता कामयमाणै मित्रावद्यावितिशेषः, तातुभौ
समानं सामारवं तदिदस्मभिर्भवदेव त्विरात्माते अनुवाते, न
प्रयुच्छस, कदाचिदपि प्रमादं मा कुरुतः । आप्नाते, अन्नोतिर्किंठि
दिर्भावहकादिशेषौ, अत आदेः (पा ०।४।००।) इत्वात्, अनित-
समभास्त्रवन्मिति वचनास्, अन्नोतिक (पा ०।४।५२।) इति नुड-
भावः । वेनता, वेनतिः कान्तिकम्मा, सूपां शुकुक् (पा ०।४।५५।)
इत्वादिना हित्वमस्त्राकारः । प्रयुच्छत, युच्छ प्रमादे । दाशुषे, दाश-
दान इत्वक्षात् । दान्तान् साङ्करं मीर्हात् (पा ६।१।११।) इति
स्त्राप्रबद्धौ मित्रातिशः, वस्त्रोः सम्भवात् (पा ६।४।११।)
इति त्वचत्रियं, त्वचि वस्त्रं प्रसोनाथ (पा ८।३।४०।)
इति यतं ॥ ६ ॥

१.७। वेदा योवीनां पदभक्तरिक्षेण पततां ।

वेद नावः समुद्रियः ॥

१.८। वेद मासो धृतवते इदस प्रजापतः ।

वेदा य उपजायते ॥

सहमीमध्यमाह वेदा न इति । अन्तर्हितेव पततामापाप्तमार्गेभ्य
गच्छतां वीनां भक्षिष्यां वर्दं यो वरदो वेदा वेद जागाति, तथा समु-
द्रियः समुद्रेऽवशिष्यते वरदो जागो अन्ते गच्छन्तयः यद्यं वेद जागाति,
कोऽप्यकाशमध्यमासो वरदो वेदः । वेद, विद इति, विदो अटो वा
(पाँ १।४।८३।) इति तिपो वाच, लिङ्गरेत्वाद्युदात्मतं, द्वचो-
उत्तरिकः (पाँ ६।१।१८१।) इति संहितावरं दीर्घः । वीना,
तामव्यवरदस्या (पाँ ६।२।१७७।) इति जाम उदात्मतं । पततां,
धृपः पित्ताद्युदात्मतं । धृतुच जसार्वधातुक्षसरेव जातुखरः । जागा,
जावेजापः (पाँ ६।१।४५।) इति वरदा उदात्मतं । समुद्रियः,
समुद्राभ्याहः (पाँ ४।०।१८८।) इति भवार्थं चः प्रत्ययः ॥ ९ ॥

अहमीमध्यमाह वेद जास इति । इतत्रतः स्त्रीकृतकर्मचिर्जीवो
वर्योऽप्यमध्यमिनोपेतो वरदो, ध्राववरक्षदा लदेत्यद्यमानप्रजायुक्तात्
इदाह नासव्यैजादीन् कावगुणान्तान् वेद जागाति, यस्तथोद्योऽविक-
जात उपजायते, संबलसरसमोपे स्वयमेवोत्पदाते, तमपि वेद, वाक्य-
घेषः पूर्ववत् । जासः, प्रह्लादामाल् (पाँ ६।१।४८।) इत्यादिक्य
मासाद्यस्य नाभित्वादेः, ऊदित्यस्याद्यप्युच्चिदुभ्यः (पाँ ६।१।१७१।) इति इत जादात्मतं । इदाह, तौ च इत चेति इदाह, द्वचनः
सम्भासा (पाँ ६।१।४७।) इत्यात्म, सहशा (पाँ ६।२।१८।) इति
सूचेन पूर्वप्रदप्रकृतिस्त्रियरत्नं । ग्रावतः, जनी प्रादुर्भौवे, प्रदूर्वाञ्चनो,
वज्र स्वर खन क्षम वर्णो विट् (पाँ ६।२।४७।) इति विट् प्रत्ययः,
विष्णुनः (पाँ ६।६।४१।) इत्यात्म, उद्युगरपदप्रकृतिक्षरत्नं, प्रजात
एतां सन्मीलिते, तदस्याद्यक्षिण् (पाँ ५।२।६४।) इति भगुपे,
सादुप्रधायात् (पाँ ८।२।६।) इति भगुपे वर्त्म । उपजायते, अनीः
प्रार्थकर्मस्त्रि जाटः अर्थक्षमाद्यात्मनेपरं वक्त, वरदादीनामुपदेश इत्यात्म
वक्तव्यमिति वरदात्, अवः वर्दवक्ति (पाँ ६।२।३८।) इत्यात्म-

१८१ वेद वातस्य वर्तनिमुरोऽृषस्य वृहतः ।
वेदा ये अध्यासते ॥

१९० । निषसाद् धूतव्रतो वर्णः पस्त्यास्था ।
साम्राज्याय सुक्रातुः ॥ १७ ॥

१९१ । अतो विश्वान्यद्गुता विकित्वा अभिपश्यति ।
कृतानि या च कर्त्त्वी ॥

इत्तत्त्वं, तिळिचोदाचन्ति (यां ८ । १ । ७१ ।) इत्युपसर्वस्य विवाहः,
तथ, तिळुलिङ्गः (यां ८ । १ । ८८ ।) इति निषादः, वदृतान्निष्ठः (यां
८ । १ । ८८ ।) इति प्रतिवेधात् । ८ ।

वयसीमृतमाह वेद वातस्येति । उदोर्विलीब्स्य अहमस्य इर्षनी-
यस्य वृहते गुणैरधिकस्य वातस्य वायोर्बहुगुणं मार्गे वेद, वर्षो
जानाति, ये देवा अध्यासते उपरि तिळुलिं कानपि वेद जानाति ।
वातस्य, अस्ति इसीत्वादिनैत्यादिकतग्नप्रवयान्तो वातश्चर्ष्णो विश्वा-
दाद्युदातः । वर्तनिं, वर्त्तेऽनेति वर्तनिः क्षोत्र इति क्षोत्रवाय-
वाय वर्तनिश्चल्लात्तो हत्तत्वस्तिद्युर्धमुक्तादिषुपाठादस्य प्रत्ययस्तेषु
मध्योदातत्वे प्राप्तेऽनेतात्तातः । उहतः, उहस्तेऽवयवयद्वाग्नि-
ति कृत्य उदात्तत्वं । अध्यासते, चक्षार्बधातुषादुदातत्वे सति
पातुस्तु ॥ ८ ॥

इत्यमीमृतमाह विवाहेति । उहतत्वः पूर्वोत्तो वर्तवः पस्त्यास्था
दैतीयु प्रजातु आकिषितात्त आगत्य विवाहवात्, विमर्शं प्रजातो
आवाच्यसिद्धार्थं । क्षोत्रः सः, सुवतुः शोभनकर्मा । आशिषसाद्,
सद्देवप्रतोः (यां ८ । १ । ८८ ।) इति वर्तं । आवाच्यत्व, सम्बोधो
भावः साम्बाच्यं, गुणवत्त्वं आस्त्वादिभ्यः (यां ८ । १ । १२४ ।) इति
अच्यु, विवाहिनिर्वर्त्य (यां ८ । १ । १६७ ।) इत्याद्युदात्तत्वं । सुवतुः,
कृतादवत्य (यां ८ । १ । ११८ ।) इत्युग्रटपदाद्युदात्तत्वं ॥ १० ॥ इति
अथमस्य वितोषे सप्तदशो वर्णः ॥ १० ॥

एकादशीमृतमाह अतो विश्वानीति । अतोऽप्यादद्यादिद्यादि-
क्षोत्रात्तुषाद्याद्याद्यादि विविलात् प्रस्त्राद्यादभिप्रस्त्रिः, वर्षोऽप्यको-

१९२१ स नो विश्वाहा सुक्रतुरादित्यः सुपथा करत् ।
प्रण आयूषि तारिषत् ॥

कवति, या रत्नानि वान्याकर्ण्याग्नि पूर्वं वसेन सम्पदिताति अ-
कारादन्धानि मान्याकर्ण्याग्नि जर्ज्ञा, इतः पर्वत कर्ण्यानि, तानि जर्ज्ञा-
ग्न्यभिषम्भूतोति पूर्वं चान्यवः । कर्म्मासा, ग्रेशम्भूति बड्डं (पा ६ । १ ।
७० ।) इति श्रेष्ठोपायः, प्रदययज्ञाद्यग्ने, वयुसकस्य भजनः (पा ७ । १ ।
७२ ।) इति तुम्, नरोपायः । विकिलां, कित चाने, लिटः कहुः,
चान्यादहादिश्चर्ष्ण्यानि, वसेकाचाहुसा (पा ७ । २ । ५० ।) इति
वियमादिडभावः, रत्नानुवाचिकावृत्ता संहितार्था । पश्चति, पर
आ धा (पा ७ । ३ । ७८ ।) इत्यादिना हप्तः पश्चादेशः । जर्ज्ञा,
कर्म्मार्थेत्वैकेत् (पा ६ । १ । १४ ।) इत्यादिना कर्म्मादेशन्, विष्णा-
रात्युदात्तात्, पूर्वबत् श्रेष्ठोपायः ॥ १९ ॥

इदं श्रीकृष्णरात्र च नो विश्वाहेति । द्वयतुः श्रीभगवतः । च
आदिको वदयो विश्वाहा सर्वेष्वहः स नोऽस्मान् सुपथा श्रीभगव-
त्मार्गेत्य सहितात् करत् करोतु, किञ्च नोऽस्माकमायूषि प्रवारिष्टव्
प्रवर्जयतु । सुपथा, जलो पूजायामिति समाजेन, पूजनात् पूजिक
नगुहात् (पा ८ । १ । ६७ ।) इति समासान्तप्रतिषेधः, चक्षयपूर्व-
पदप्रवृत्तिस्त्रे प्राप्ते, परादिश्चम्भूति बड्डं (पा ६ । २ । ११६ ।)
इत्युत्तरपदायुदात्तात्, कर्त्तव्ययत्त्वं (पा ६ । २ । ११८ ।) इत्येतत्र
भवति चक्षज्ञीकिलात्, बड्डतोहै इति वदिधीयते, चायुदात्तं द्वाचक्ष-
भूषिः (पा ६ । १ । ११६ ।) इत्येतदिपि न भवति, प्रथिनश्चल्लाङ्गो-
दात्तात्तात् । करत्, करोतेर्वटि चक्षयेन छण्, श्रधो लुकि, लोटोऽवाटौर
(पा ६ । १ । ६८ ।) इत्यागमः, इत्यत्र जोपः (पा ६ । ४ । ६९ ।)
इतीकारतोपः । यदा कान्द्ये लुकि चित्रः, कम्बदृशहिम्बाकम्भूति (पा
६ । ६ । ५६ ।) इति श्रेष्ठडादेशः, चक्षज्ञोऽज्ञि गुणः (पा ७ । ४ । ७५ ।) इत्यड-
भाषः । प्र गः, उपसर्गाद्वक्षमिति भजो भर्त् । तारिषत्, तारयते-
र्जेचक्षागमः, चिक्षक्षुकं लेठि (पा ६ । १ । १०१ ।) इति चिप, चादेश
प्रक्षम्भोः (पा ७ । १ । ५६ ।) इति चर्त्वं ॥ २१ ॥

११३। विभ्रद्वायिं हिरण्ययं वरुणो वस्त निर्णिजं ।
परि स्पशो निषेदिरे ॥
११४। न यं दिप्सकि दिप्सवो न दुहृष्णो जनानां ।
न देवमभिभातयः ॥

चयोदशीमध्यमाह विभ्रद्वायिमिति । हिरण्ययं सुवर्णमयं इति
वर्णं विभ्रद्वायत् वक्ष्यो निर्णिजं पुरुषस्तीर्त वक्त चाच्छाद-
यति, स्पशो हिरण्यस्पशिग्ने रस्मयः परिषिष्ठेदिरे सर्वतो निषेदाः ।
विभ्रत, विभ्रस्तः, वाभ्यकाच्छतुः (पा० ६।१।७८) इति उभभाव-
चाभ्यतानामादिः (पा० ६।१।१८६) इत्याद्युदात्तर्त्त । कौपिं, आ-
कुलायां गतौ, जाययति इवूरुषुतिसां भविं प्रापयतीति जायिः
कवर्णं, अर्तिक्षीष्टी (पा० ६।१।३६) इत्यादिना पुगागमः, दोषाद-
दिक्ष इत्यत्वयो णिषेदाः । हिरण्ययं, अत्यवाच्यवाच्यमात्मीहिरण्य-
यानि इन्द्रियि (पा० ६।१।१५५) इति हिरण्यशब्दादिकाराच्च
विवितस्तु मध्यटो मध्यटोपो निपातितः । वक्त, वक्त चाच्छादने,
अडि, अदादित्याच्छपो जुक्, पूर्ववद्दम्भावः । निर्णिजं, विजिर् शैव-
योवर्षयोः । स्पशः, स्पश वादनस्पर्शनयोः, किप् च (पा० ६।२।७१)
इति किप् । निषेदिरे, यदूरु विश्वद्वयवसादनेषु, अस्त्राद्युपर्यात्
अर्म्मिणि किट्, एत्याच्यात्मजोपौ, सदित्यतः (पा० ६।१।४१) इति
ष्टर्त्त । १३ ।

चतुर्दशीमध्यमाह न यं दिप्सन्तीति । दिप्सवो इंसितुमिष्टनो
वैतियो यं वरवं प्रति न दिप्सन्ति, भीसाः सन्तो इंसितुमिष्टाः परि-
त्यन्ति, जनानां प्राचिनां मुहूर्ष्यो दोषादोऽपि यं वरवं प्रति न
कुङ्किति, अभिमात्रयः परम्पामः, पाम्पामा वा, अभिमात्रिदिति चुक्तनाशास्,
देवनं वरवं न स्पृशन्ति । दिप्सन्ति, इम्मु दम्भे, अस्त्रात्तवि, सनी-
कन्ताच्छ्वरण (पा० ६।१।१८६) इत्यादिना इदम्भावः, इवाच्याच (पा०
६।१।१०) इत्यच इत्याद्युवल्ल ज्ञातिवाचित्वात् चनः किञ्चात्,
दक्ष दक्ष (पा० ६।१।४१) इति इकादश् यदृस्याकारस्त्वेकादृ,
अग्निदिवा (पा० ६।१।१।१३१) इति जिषेपः, भवभावामावभव-
भवः, अच बोपेषुभासल्ल (पा० ६।१।४८) इत्याचासकोयः, इत्य

११५। उत यो मानुषेष्ठा यशस्वके असाम्या ।

अस्माकमुदरेष्ठा ॥ १८ ॥

११६। परा मे यस्मि धीतयो गावेत न गच्छ्यतीरनु ।

इच्छक्षीरुचक्षसं ॥

पित्तादगुदाचार्णं, तिङ्गचक्षावर्धातुक्षरेष्व समो नित्यान्तिलुरेका-
युदाचार्णं, यद्युतयोगादविधत्वः । दिश्वः, सत्त्वांहन्तः, सत्त्वास्त्रसभित्य-
उः (पा १।२।१४८।) इत्युप्रवायः, प्रत्ययस्तरः । तुक्षाक्षः, तुक्ष-
चित्ताचार्णायां, अन्येष्ठोऽपि हृष्टम् (पा १।२।७५।) इति छविष्य,
प्रथयस्य पित्तादगुदाचार्णे घातुक्षरेष्ठायुदाचार्णं ॥ १५ ॥

यद्युदशीष्टमाह उत च इति । उत अपि च, यो वक्षेत नानुषेष्व
यस्मैज्ञान्यो च, सर्वतः त्रात्तान्, स वक्षवः कुर्वत्तेष्य चा सर्वत्तेष्यात्तिः,
क्षम्युत्तेष्य, यतु च्यूनं त्रात्तान्, विशेषतेष्यात्तकमुदरेष्य चा सर्वत-
त्तेष्य । मानुषेष्यु, मनोज्ञातावस्थां तुक्ष च (पा १।२।१४८।) इत्युप-
त्तिः, तुग्रगमय, जित्यादिनित्यं (पा १।२।१४०।) इत्यादुदाचार्णं ।
वशः, अज्ञेदेवै युद्धेत्यादिक युडामः । चक्षे, प्रत्ययस्तरः ।
चक्षानि, अचये नक्षत्रिपातानामिति वत्ताचित्यव्ययपूर्वधप्रक्षति-
स्तरत्वं । उदरेष्यु, उदित्वातेऽज्ञेदेवै प्रवृत्यपत्त्वेष्यैवादिकेऽज्ञ-
प्रवायः, विद्युते प्राप्ते, गतिकारकोपयदात् (पा १।२।१४८।) इति
तदुपर्यप्रश्नतिस्तरत्वं ॥ १५ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीयेष्ठादद्वे
पर्वाः ॥ १५ ॥

धोडशीष्टमाह पदा मे यन्तीति । उदपत्त्वात् वक्षमिहृष्टं वक्ष-
मिच्छक्षीर्मि धीतयः युग्मायैपत्त्वा तुक्षवः प्रत्ययनि परावक्षला विद-
त्तिस्तिश्चागच्छन्ति, तत्त इच्छान्तः, त्रात्ते न, यथा त्रात्ते त्रूप्युवीरन्,
मोक्षाच्युत्तक्षम् गच्छन्ति वहत् । गच्छतोः, मावेऽत्र यूक्षत इत्युप-
त्तये तिन्, गोर्यूतोः क्षम्युपत्त्वान्तिः वासिंकेनावादेशः, दात्तो-
भारादित्वात् पूर्वप्रश्नतिस्तरत्वं, यत्त चूतियव्ययं, त्रवी यक्षमचेति
वक्षतीतैः पूर्वप्रश्नतिस्तरत्वं । इत्यन्तोः, इत्युपत्त्वात्, चक्षः चक्ष,
तुदादिभ्यः च, इत्युपत्त्वायामाप्तः (पा १।२।१४०।) इति इत्यन्तः, अदु-
पत्तेष्यात्तक्षावैभातुक्षनुदाचार्णे विकर्त्तव्यतः द्वितीये ॥ १५ ॥

१९७। सं तु वोचावहे पुनर्यतो मे भव्याभृतं ।

होतेव क्षदसे प्रियं ॥

१९८। दश्मि नु विशुद्धीतं दश्मि रथमधि क्षमि ।

एता जुषत मे गिरः ॥

वाहदग्नीस्त्रियमाह सम्बिलिः। वतो यज्ञात् कादवात् मे अस्त्रीयताऽपि
मधु मधुरं इविराभृतं, अदःसोमास्ये अस्त्रीयि सम्यादिर्स, असः कार-
वाक्तेव इतमकर्त्तेव, लभमिपि प्रियं इविः च दत्ते अचालि, एकर्त्तेवि
खीकासादूर्ध्वं दत्तस्यं जीवत्तद्वाच् तु अवश्यं संबोधादवै सम्मुख प्रिय-
वार्ता वद्यादवै । वोचावहे, लोटर्ये इत्यसे लुडि, नुवो लचि
(पा १। ३। ५१।) इवि त्रुदो विरादेषः, अस्यति वल्लि रक्षाति-
प्तोऽुद्धु (पा १। ३। ५२।) इति ज्ञेत्रदादेषः, वद उम् (पा ७। ४।
१०।) इत्युमामतो तुवः, अत्येव टेरेत्य, वदा लोट वद त्रुक्षादेषः,
आग्निवद्वावादेत्यं । आमतं, इयहोमेष्याद्यसौति दूतवार्तितेन
इष्टातोऽकादम्य भकादादेषः, मतिरवत्तारः (पा ६। २। ५६।)
इति गतो यज्ञतिक्षरत्यं ॥ १७ ॥

वाहादग्नीस्त्रियमाह दर्शन्निष्ठति । विन्दप्रर्थं तर्त्येदैर्यनोशमका-
दन्युद्वार्ष्मधाविभूतं वदत्यं दश्मि नु अच्छं हक्कवान् खणु, अमि लानायो
भूमी दयं वदवस्त्रविधिवमविद्येयमविद्येय दृष्टवानलिः । वता उच-
माना मे गिरो मदोषाः कुसीर्णुवत्, वदत्यः लेवित्यकाम् । इहौं,
हहोः, इरितो वा (पा १। ५। ५७।) इति ज्ञेत्रदादेषः, अहद्वोऽुलिः
तुवः (पा ७। ४। १६।) इति त्रुवः । विन्दप्रर्थं, हहौः, न न इति
इत्यादित्रैवादिकातच्प्रत्यान्तो दर्शन्निष्ठो नवद्वादित्यात् युव-
यदामतोदात्यत्यं, वदा विन्ददर्शनीयमस्येति वज्रीर्विः, वज्रीर्विः
विन्दं सन्द्वादां (पा ६। २। १०६।) इति पूर्वदर्शनोदात्यत्यं । अमि,
आतो वरयोः (पा ६। ६। १०६।) इत्यात् इति विन्दविभावादर्थं
कारणोः ॥ १८ ॥

१९६। इमं मे वरण श्रुधी हवमूला च मूलय ।
त्वामवस्युरावको ॥

१२०। त्वं विशूस्य मेघिर दिवश गमय राजसि ।
स यामनि प्रतिश्रुधि ॥

वरणप्रथासेषु इमं मे वरणेति वायमस्तु चिह्नोऽनुवाका, पञ्चमा
प्रार्थनाखामिति खण्डे कृचिर्ल, इमं मे वरण श्रुधी तत्त्वाद्यामि ग्रन्थाणा
वन्दमान् इति, सामेता खण्डे एकोविंश्टीमहचमाह इमं च इति ।
त्वं वरण, मे नदीयमिति वरणाङ्गान् श्रुधी धृत्य, किञ्चाद्यामित्तिद्वे
वरणाङ्गान् सुखय, अवस्थुः रक्षसेष्टुरहं त्वां वरणमा आभिसुखेन
चको, गृह्णयामि क्षौभीत्यर्थः । श्रुधि, श्रु अवधे, लोटो इति, शुद्धयु-
पृ छ रुद्धान्तद्विति (पां ६।४।१०२।) इति वैरिंदरादेश, वज्रां
इष्टसीति विकरणस्य लक्ष, अन्येषामपि दृश्यते (पां ६।३।११०।)
इति संहितार्थां दीर्घाः । अवस्थुः, अवस्था शब्दात्, सप्त आत्मवक्त्राच्
(पां ६।५।८।) इति लक्ष, लक्षद्विति (पां ६।३।२।१०।)
इत्यः प्रत्ययः । आत्मके, कै गै इव्वे, चमालिष्टि, चादेष उपदेशेऽश्रिति
(पां ६।५।१५।) इत्यात्म, दिर्भावसुले, आतो चोप इटि च (पां ६।
४।१४।) इत्याकादोषाः, तिक्षुतिः (पां ८।३।२८।) इति
विद्वातः । १६।

विष्णोन्तप्तमाह त्वं विश्वसेति । त्वे मेघिर मेघाविन् वरण, त्वं
दिवश शुद्धोक्त्यापि, स्मृत्य भूलोकस्यापि, वरमात्मकस्य विश्वस्य
सर्वस्य जगतो भग्ये, राजसि दीप्यसे, स तादृश्वर्णं, यामनि चेमप्रापयो
अक्षादीये प्रतिश्रुधि प्रसिद्धवर्णमाचार्यवं कुरु, वर्णिष्यामोति प्रत्युत्तरं
देहीत्यर्थः । इवः, ऊडिर्व (पां ६।५।१७१।) इत्यादिना प्रधार
उपस्थितं । आः, स्मैत्येतहु वामद्व परित्व, आतो धातोः (पां ६।४।
१४०।) इत्यन्त आत इति योगिभागात्, आतो चोप इटि च (पा-
ं ६।४।४।१३।) इति प्रतिष्ठेऽपि व्यवहेनाक्षादोषाः, उदात्तनि-
क्षिप्तस्त्रेषु विभक्तेवदात्मत्वं । यामनि, यै प्रापये, यामनिन् लक्षणिद्-
विनिपत्त्य (पां ६।५।७।११।) इति मनिन्, विच्चादत्युदात्मत्वं । श्रुधि,
वज्रं । १०।

१ २१ । उदुत्तमं मुमुक्षिं नो चि पाशं मध्यमं चृत् ।
अवाधमानि जीवसे ॥ १६६ ॥

षट्क्रिंशत्प्रकाशः ।

१ १ । वसिष्ठा हि मियेध्य वस्त्राण्यूजीभ्यते ।
सेमं नो अधुरं यज ॥

एकविंश्टीमध्यमाह उदुत्तममिति । त्रितीयमध्यमं ग्रिटोपाकमध्यमं पाशं उम्मुक्षिं, उच्चयं मोक्षय । मध्यमसुदरशसं पाशं विच्छत, विद्युत्य वाशय । जीवसे जीवितुमध्यमानि मदीयान् यादगतान् पाशान् अवश्य, अवश्य नाशय, । उत्तमं, उत्तादिषु याठादन्तोदातात्म । मुमुक्षिं, मत्तु मोक्षमे, वज्ञनं कृत्वलीति विकरबत्य मत्तु, द्विभावम्, इतादिशेषा, उक्तमध्यो हेतिः (पां ६।४।१०१) इति हेतिरादेशः, तिकृतिः (पां ६।१।६८) इति विद्यातः । चत, चतो हिताय-प्रययोः, लोटो चिः, तुरदिष्वः च, चतो हेः (पां ६।४।२५५) इति हेतुक । जीवसे, जीव प्रावधारये, तुर्मध्यसेसेमसे, (पां ६।४।६) इत्यसे प्रथयः, प्रक्षयस्तः ॥ ११ ॥ इति प्रथमस्ता हितीयै एकोनविशेः वर्णः ॥ १६ ॥

वसिष्ठेति इत्यर्थं द्वितीयस्तां, अचानुकाश्यते, वसिष्ठदध्याधेयं लिति, सुनात्तेषु जटिगायधीच्छन्त, इदमुत्तमस्य द्वात्ममध्येयं प्रावदमुत्तमा अधिये क्रतौ गायत्रे इत्यसि इत्यादित्यक्षक्षमतुवक्ष्याण्, तथाच सुवित्तं, वसिष्ठा इति, स्त्र॒योवत्तमामुद्दरेदिति, तस्मिन् द्वात्मे प्रथमस्तमाह वसिष्ठा इति । वस्त्रेनामिस्तुती घेतिः चुवा-ऐष इत्यादित्यक्षदयेनामिस्तौत्, तथाचाप्नायते, तं वस्त्रं उत्तमं अभिवै देवाना मुहूं सुषुद्यतमः, तत्तु कुचि अथ लोत्प्रसामोलि चोऽपि सुषुद्य अथ उत्तदाभिर्द्विष्ट्येति । हे मियेध्य, मेधस्य वक्षस्य गोप्य, उक्ताम्भने आचानाम्यालक्षण्ये, वस्त्राण्याभ्यादमानि तेऽपि वसिष्ठ आचाहव, प्रथमित्यसे जसा भवेत्यर्थः, चिः यस्तात् प्रथमित्य-क्षाक्षात् स वाहृप्रस्ते नीक्षादीवनिभमध्यर्थं अथ विष्यादय । वसिष्ठ, वस्त्र आचाहने, लोटि, यासस्ये (पां ६।४।८०) इति से आदिष्वः,

१२। नि नो होता वरेण्यः सदा यविष्ट मन्महिः।
अग्रे दिवित्मता वचः॥

१३। आ हि आ सूनवे पितापिर्यजत्यापये॥
सखा सख्ये वरेण्यः॥

स्वास्थ्यां बानी (पा १। ४। ६१) इत्येकाहस्याने च आदेशः, इत्यसु-
भवता (पा १। ४। ११०) इत्याद्यातुकलात्, आद्यातुकलोऽ-
नादेः (पा १। ९। १५) इतीहागमः, जातार्थातुकानुदातते धातु-
कल, अन्येषामविहायते (पा १। ४। ११०) इति संहिताख्ये
हीङ्गे । विवेच्य, अकारेकाहस्येर्भित्ति इत्यागमस्याद्दतः । उच्चार्यते,
हृषालनिति पदाङ्गुपत्त्वरे (पा १। ५। १२) इति पदाङ्गुपत्त्वादात्
मन्महित्याक्षमुदावस्थाक्षमिको निपात । चेत्त, कोइचि जोपे चेत्
पादपूरवं (पा १। १। ११०) इति कोर्चायः ॥ १ ॥

त्रितीयाम्बवत्तात् नि दो होतेति । सदा यविष्ट, सर्वदा युवतम, ऐ
च्छे, वदेष्वो वर्त्येयस्त नोऽप्याकं होता इत्यनिच्यादको भूता दिवि-
त्मता दीप्तिमवा वचो वशसा खूबमानः सन् गिरीदेति शेषः । कीहार-
पां, मन्महिर्षायकैक्षेभोमिर्युक्त इति शेषः । यविष्ट, युवनश्चादि-
क्षणि, खूजदूरयुपक्षल लिप (पा १। ४। १५६) इत्यादिना यवा-
दिपरस्य जोपः, पूर्वस्त्रोकारस्य गुवाच, अवादेश, आमन्त्रितनिपातः ।
मन्महिः, मन आने, अन्येभेदूपि इत्याने (पा १। २। ७५) इति
मनिद्युपवदः, निस्वादाच्युदातते । दिवित्मता, दिवु कोडाही,
इक्ष्मिदी धातुरिहैश्च इति इक्ष्मिवदः, सेन च धातुवाचिना दिवि-
त्मते धातुर्धैर्दीप्तिक्षमते, यदौकादिको भावे क्षिप्रवदः, दिवि-
त्मतुपवित्य तकारोपवत्त्वाद्दतः । वचः, सुर्यां सुकुम् (पा १। १।
६८) इति इतीयैकवचमस्य शुक् ॥ २ ॥

त्रितीयाम्बवत्तात् आ हि शेषि । ऐ अमे वदेष्वो वर्त्योऽयः पिका
पिक्षानीयस्त, घृतवे युवस्थार्णीयाय मर्ह्य, अभीकृं हेषीति शेषः ।
हि शेषि नियातदवं सर्वयेत्यसुमर्थमात्रहे । अभीकृत्वे हठात्तदव-
मुच्यते, वशा आपिवन्मुदापये वन्दवे आवश्विति हि श, सर्वथा इत्याक्षिति
शेषः । अका पिष्टः, वक्षे पिकाय यथा दसावि तथा त्वयिति है ।

१४१ आ नो बहीं रिशादसो वरणो मित्रो अयमा ॥
 सीदन्तु मनुषो यथा ॥
 १५१ पूर्वी होतरस्य नो मन्दस्व सख्यस्य च ।
 इमा *उषु श्रुधी गिरः ॥२०॥

आ खलवे, निशातस्य च (पा ८।६।१६।) इति दीर्घः । यज्ञसीक्षण
 चला सख्य इव चारप्युद्भवात्तदेक्षयेण प्रथमेति, चाहिलोप्ये विभक्षण
 (पा ८।६।६३।) इति नेह भवति, चला, हि च (पा ८।१।
 ६४।) इति निषातप्रतिवेदः । सख्ये, समाने स्वचोदात् इति लक्षि-
 ग्रह्य चौषादिक इप्रव्ययात्ता आद्युदात्ता, सुपः पित्त्वाइनुदात्तते च इत्य
 गिर्वते ॥ २ ॥

चतुर्थीमध्यमाह आ नो वर्त्तिरिति । ऐ अस्मे, यज्ञादसो देवा-
 क्षद्युपवस्त्वया प्रेस्तिरा रिशादसो हिंसकान्दन्तो नोउकाहीयं वर्त्ति-
 वंशमासीदन्तु, तत्र उद्धात्तः, यथा मनुषः प्रजापतेर्यज्ञमासीदति
 तदृप । वर्त्तिरिशादसः, विश्वर्मीयस्य बत्ते छते, हिति (पा ८।६।
 ६४।) इति रेष्टोऽप्तः, छलोप्ये पूर्वस्य दीर्घाणः (पा ८।६।१११।)
 इति इकारस्य दीर्घत्वं । रिशादसः, रित्य इंसाधारी, रित्यन्ति इंसन्ति
 इति रिशा शब्दः, इगुणवज्ञाप्रीकिरः कः (पा ८।१।१४।)
 इति कः प्रव्ययकान्दन्तीति रिशादसः, सर्वसातुभ्योऽसुविविद्यादिको
 उद्ग्रन्त्ययः, इदुत्तरपदप्रकल्पितात्तरत्वं । सीदन्तु, यद्युक्त विश्वरवगतव-
 चादनेषु, पा आ भा खा जा दाद् (पा ८।६।६५।) इत्यादिका
 सीदादेशः, शपः पित्त्वादनुदात्ततां, इत्युक्त चापार्वधातुक्षरेत्व धातुक्षरः
 गिर्वते । मनुषः, मन चात्मे, मन्त्रते अत्मादीति मनुः प्रजापति, जने-
 वसिनिवेद्युद्भवी, वज्रभगव्यपरपीत्यादिक उत्तिः प्रव्ययः, निश्वादा-
 युदात्ततां । यथा, यं देवि पादात् इति पिट्ठुत्वेन सर्वाद्युदात्ततां ॥ २ ॥

पश्चमीमध्यमाह पूर्वी होतरिति । ऐ पूर्वी अस्त्रदादेः पूर्वमुत्पद्ध, होत-
 र्वैमनिष्ठादकान्ते, नोउकाहीयस्यात्ता भ्रष्टसावस्य यज्ञस्य सख्यस्य
 चास्त्रदनुग्रहस्य च गिर्वत्ये नम्दस्त, तं इहो भव, हमा अस्त्राभिः

* अत इति चौषादिक्षेत्वं विवितपुष्करपात्रः ।

१६१ यत्रिद्वि शशुता तना देवं देवं यजामहे । त्वे इद्युते हविः ॥

प्रवच्यमाना गिर उपु क्षुतिरुपवाचोऽपि अधि पूर्वु । पूर्वं, आग-
निक्षायुदात्मतं । शेतरिद्वस्य, आमन्त्रिते समानाधिकरणे (यां ८।
१।७१।) इति पूर्वस्थाविद्यमानवस्थाइषुमिको विघावः । अस्य,
उद्दिद्व (यां ८।१।१७।) रथादिना यज्ञा उदात्मतं । मन्दस्त्र,
मदि क्षुतिमोदमदस्त्रकाण्डिगतिषु, अप्यः विभादनुशास्त्रं, तिङ्गम
कसावंशागुरुक्षेत्रे धानुस्त्राः, अमुदात्मं सर्वमयादादी (यां ८।१।
१८।) इति सूचे अपादादराविषि पर्युदासाइषुमिकनिघाताभादः ।
सस्यास्य, अस्युः कर्म सर्वं, सस्युर्यः (यां ८।३।१७८।) इति यः
प्रत्ययः, यस्येति च (यां ८।१।१७८।) इति इक्षारत्तोपे प्रत्ययस्त्रः ।
उषु, सुजः (यां ८।३।१८०।) इति यत्तं । अधि, अु अष्ट्ये, अुद्दम्
प्रकृतभ्यक्षमद्विः (यां ८।४।४।१८१।) इति र्हेधिदादेशः, बद्धतं
इन्द्रसीति शयोः शुक् ॥५॥ इति प्रथमस्त्रिये विंश्टो वर्तः ॥२०॥

बलीक्ष्यमात् यज्ञिदिति । ए अश्वे, यत्रिद्वि अथेष्यि, शशुता
श्चाश्वसेन नित्येन, सना विस्तुतेन, इविधा देवन्देवमन्यमन्यं वक्षणे-
ज्ञादिरुपं नामाविधन्देवताविश्वेषं यजामहे, तथायि तद्विविश्वै
ते इत् त्वयेव इद्युते, अतो देवतानास्त्रिविषयो यागोऽपि लवदेयैव संवेद-
त्यर्थः । सना, समु विज्ञाते, किएऽपि (यां ८।२।७६।) इति किए,
यज्ञा, पचाद्यप्, सुप्ता सुषुक् (यां ९।१।१६।) इति द्विर्भावः,
तस्य परमात्मेतितं (यां ८।१।२।) इवुपरस्थामेदितसञ्ज्ञायाऽ
अमुदात्मस्थ (यां ८।१।१।) इवनुदात्मतं । यजामहे, निपात्ये-
र्यंद्विहन्त (यां ८।१।१०।) इति दित्यात्मप्रतिवेषः । त्वे, युध्यम्-
व्याद् सत्येकवचनस्य, सुप्ता सुषुग्निं शे आदेशः, त्वमावेकवचने
(यां ९।२।६७।) इति नपर्यन्तस्य ल्वादेशः, शेषे जोपः (यां ९।
२।६०।) इति लोपे, अतो मुखे (यां ८।१।१०।) इति परपूर्वतं,
शे (यां ९।१।१।२१।) इति प्रस्त्रावसञ्ज्ञायाऽ, त्रुतमस्त्राऽ अचिविक्षं
(यां ८।१।१५।) इति प्रद्विभावः । इद्युते, अक्षतावंशागुरुक्षेत्रे-
र्यंद्विः (यां ९।४।४५।) इति दीक्षे ॥६॥

- १७। प्रियो नो अस्तु विशपतिहीना भन्द्रो वरेण्यः ।
प्रियाः स्वग्रयो वर्यं ॥
- १८। स्वग्रयो हि वार्यं देवासो दधिरे च नः ।
स्वग्रयो भनामहे ॥
- १९। अथा न उभयेषाममृतमर्त्यानां ।
मिथः सन्तु प्रशस्तयः ॥

सप्तमोऽन्तचमाह प्रियो नो अस्तिति । विशपतिहीना भन्द्रो
पराक्षः, इतात् हेमनिष्ठादकः, भन्द्रो छटः, वरेण्यो वर्यो गोद्युपिर्णेऽ-
क्षाकं प्रियोऽस्तु । वयमपि स्वप्रयः गोभनापियक्षः सक्षक्षव प्रिया
भूयास्ति शेषः । विशपतिः, प्रत्यावैवर्यं (पां ६।२।१८।) इति पूर्व-
पदप्रतिख्यत्वे यासे, परादिश्वन्दसि वर्जनं (६।२।१८।) इत्यु-
त्तमपदाद्युदात्तत्वं । वरेण्यः, उज एष्य इत्याशार्दिक स्वप्रत्ययः, छटा-
दित्याद्युदात्तत्वं । स्वप्रयः, भन्द्रो वै, भन्द्रो वै (पां ६।२।१९।) इत्युत्तमपदरक्षोदात्तत्वं ॥ ७ ॥

अष्टमोऽन्तचमाह स्वप्रयो श्वेति । स्वप्रयः गोभनापियुक्ता देवासो
हीण्यमाना ज्ञातिज्ञो नोऽस्मादीयं वार्यं वरेण्योर्य इविहिंश्चादिधिरे
स्वत्वक्षक्षक्षोऽयं स्वप्रयः गोभनापियुक्ताः सक्षो भनामहे, त्वा वाच-
महे । वार्यं, छटः वर्यो, छटः सक्षक्षो, ज्ञातेऽर्थत् (पां ६।२।१९।) इत्याद्युदा-
त्तत्वं । इधिरे, इत्येत्चित्तादक्षोदात्तत्वं, श्व च (पां ८।२।१९।) इति निष्पातप्रतिषेधः । मनामहे, मन आगे, अत्ययेन श्वय ॥ ८ ॥

नवमीऽन्तचमाह अथा न इति । हे अष्टत, सरवरहिवामे, अथ
कर्मानुकृतागत्यन्तरं, मन्यादां मनुष्याणां नोऽस्माकमस्मस्तुमित्यत्व-
गोभयेणां मिथः परस्परं प्रशस्तयः प्रशंसावृप्या वाचः सक्षु, सक्ष-
म्भुष्टिमिति यजमानविषय प्रशस्ता, सत्यगदुष्टीतमित्यमित्यया ।
अथ, विदातश्च च (पां ६।२।१९।) इति संहितार्या दीक्षाः;
अपदादाविति पर्वुदासात् वाक्षिकमाद्युदात्तत्वं । मर्याना, मृड़प्राक्ष-
क्षामे, अक्षिहसीत्याप्तिम् । तन्मन्त्रवाचात् लोकादिको भवेद्वर्त्त, अक्षाः

११०। विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिमं यज्ञमिदं वचः ।
चनो धा सहस्रे यहो ॥ ३१ ॥

सप्तविंशत्सूक्ष्मः ।

१११ अशुं न त्वा वारवन्तं वन्दध्या अग्निं न मेभिः ।
सप्ताज्ञन्तमधूराणां ॥

द्वाचे, कृष्णति च (पा १ । ११६०) इति यत्, यत्तीज्ञावः (पा ६ । १ । १११) दत्याद्युद्गतः । सत्त्व, अस्तीतरस्तोऽपः (पा ६ । ४ । १११) इत्यकाहतोऽपः । प्रश्नादः, वादीच (पा ६ । ५ । १०) इति गते:
यज्ञतिक्षरत्वं ॥ ६ ॥

दद्यमीम्बन्धमाह विश्वेभिरय इति । सहस्रे वजस्य यहो पुनः, वे देव-
शास्त्राद्याये, विश्वेभिरपिभिः सर्वैराहवनीयादिभिर्युक्तात्वं इमवस्थार्थं
वद्यमिदमकारदीर्घं वचः । लोभच देवमात्रश्चनोद्गतं चाः, अस्त्वं धेन्हि ।
विश्वेभिः, वज्ञं कृष्णति भित्य ऐक्यादेवाभावः । चतुः, चाकु प्राण-
निकामनव्याः, चायेद्वै ऋक्षस्तेवैवादिकोऽप्तुल्प्रथमवकाशस्त्रियोमेव
चुडागमन्तः, विभादाद्युद्गतत्वं । धाः, चुडि, मातिक्षारपुरामधूरादिकः,
परस्परेष्यु (पा ६ । ४ । ४०) इति सिंधो चुड़, वज्ञं कृष्णत्वमा-
द्योऽप्तुपि (पा ६ । ४ । ४५) इत्यहागमाभावः । सहस्रे यहो इति,
एवामन्त्रेदेवदाऽप्यवद्युते (पा ६ । ५ । ४) इति परदृष्टवक्षावात्,
आत्मस्त्रितस्य च (पा ६ । ५ । ५१) इति वद्यामन्त्रितसमुद्दयोर
गित्यन्ते ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य दीर्घीये एवविश्वो वर्तः ॥ २१ ॥

अथं च त्वेति चयोदशर्वं चतुर्थं द्वात्मं, पूर्ववद्यावादवाः, चयोदशा
नमो भवत्त्वा इत्यक्षाकिंद्युपद्यन्तः, विश्वेदेवा देवता, तथा चादुकारात्मं,
चतुः, चतो वा गायत्रेन्त्या दैवी चिद्युविति, प्रातरतुवाकात्विनश्चयो-
वस्तमाहर्जितस्य विविदोग उक्तः, तस्मिन् द्वात्मे प्रथमामृतमाह, अर्च
मन्त्रेति । अथरवां वज्ञानां सप्ताज्ञनां सप्ताट्मस्त्रवं क्षमित्रमधिं
त्वा वमेभिः चुलिभिर्च्छैवन्दितुं प्रवत्ता इति धेवः । अथ दृष्टान्तः,
वारवन्तं वात्मवृक्षमध्यं च, अत्ममित्र, अन्तो देवा वायौद्वधवान्,
महत्वमस्त्रियादीन् परिवर्त्ति, तस्मा त्वमपि क्षमत्वमित्रमित्रोदितिः

१२। स या नः सूनुः शवसा पृथुप्रगामा सुशोषः ।

भीद्र्वा अस्माकं बभूयात् ॥

१३। स नो दूराचासाद्व नि भर्त्यादध्यायोः ।

पाहि सदमिद्विश्वायुः ॥

परिवर्तकीयर्थः । चारदत्तं, मतुषः पित्तादनुदात्तत्वं, चेतो जित्तादनु-
दात्तसौ वारप्रकृत्य, कर्वात्तदो घट्टोत्तुक उदात्तः (याद ११।१५८)।
इत्यनोदात्तर्त्य अत्यधेन न प्रवर्तते । वन्धूर्ण, वरि अभिवादनकृतोऽ,
इदिवो नुभूष्वायोः (याद ०।१।५८)। इति नुन्, तुमर्थे सेत्तुम्
(याद १।१।८)। इत्यथे प्रवद्यः । समावन्तं, श्रणः पित्तादनुदात्तत्वं,
पृथुष लक्षार्दधातुकस्तदेक धातुक्षस्तद्विष्ट, समाक्षे छादुत्तरपृथु-
षविष्टस्तः । अभराण्या, गल्सुभ्यां (याद १।१५९)। इत्युत्तर-
पदानोदात्तत्वं ॥ १ ॥

हितीयास्त्वमह स वा न इति । च च, इत्यवापिर्भैरवाकं सुवेदः
सुमुखो भवत्तिवि शेषः । कीदृशः, श्रवसा ववस्य सूनुः पुजः । एषु-
प्रगामा एषुप्रगमनः । किञ्चास्तार्कं नीक्षाण् कारमाण् वर्दिता बभूयात्
भवतु । च चा नः, वर्ति तुनुष्ममयुतद्वक्त्रोदत्यार्था (याद १।१।
१५९)। इति शीर्घः । श्रवसा, तपो सुषो भवत्तीति यस्तादैषः ।
एषुप्रगामा, प्रकर्वेद गमनं प्रगामः, इत्यत्य (याद १।१।१५९)।
इति चतु, एषुप्रगमी यस्तासौ एषुप्रगामा, समां सञ्जुक्यूर्वसवर्द्धा
(याद ०।१।१६)। इत्यादिगा पूर्वसवर्द्ध आकारः, वक्त्रीष्टा पूर्व-
मदध्यविष्टस्ते । सुवेदः, इत्यशीर्घां वित्तिवि शेषवद्वद्वे वन्म्पत्तवात्ता
चायुदात्त, ततो वक्त्रीष्टा, वक्त्रसुभ्या (याद १।१।१५९)। इत्यु-
त्तरपदानोदात्तत्वे यामे, कायुदात्त शाङ्खमृति (याद १।१।१६)।
इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । नीक्षाण्, निति सेत्तन इत्यत्य छप्तप्रवदानोऽ,
वाक्षाण् चाक्षाण् नीक्षाण् (याद १।१।१६)। इति निष्ठातित, वभू-
यात्, भवत्तेष्टात्तस्त्वा विट्ट, किटो विष्टो भवत्तीति विष्टवेष्ट,
वाप्त, चानिवद्वाच्छप्तमात्, विवर्षणे, भवत्ते दः (याद ०।१।१५९)।
इत्यत्य, तिकृतिकः (याद ०।१।१६)। इति निष्ठाता ॥ २ ॥

हितीयास्त्वमह स तो इत्यादिति । ते यामे, विष्टाद्वृष्टीत्तदन्तः

१४। इमम् षु त्वमस्माकं सनिं गायत्रं नवांसं ।
अग्ने देवेषु प्रवोचः ॥
१५। आ नो भज परमेष्ठा वाऽजेषु मध्यमेषु ।
शिष्मा वस्वो अक्षमस्य ॥ २२ ॥

स च, दूराच दूरेऽपि, आसाच आसादेष्टेऽपि, अवायोः, अचं पाप-
सनिं कर्तुमिष्टतो मर्त्यास्मदुच्चान्तिरित्वा नोऽक्षान् सहमित् लब्दैव
निपाति, नितर्ते परकथ । अवायोः, सुप आत्मनः क्वच (पां ३ । १ ।
८ ।) इति क्वच, अवाय श्लात् (पां ४ । १ । ३७ ।) इत्यात्मं । पाति,
पादादित्यादनिधातः । विचायुः, इत्यगताविवक्षमाद्वाचे, एवेत्युक्ते-
मुक्तिः प्रवाय वीक्षादिकः, विचमयनं गमनं वस्त्रेति वज्रीषिः,
वज्रीषी विनं सञ्ज्ञायां (पां ४ । ६ । २ । १०८ ।) इति पूर्वपदान्तो-
दात्मत्वं ॥ ६ ॥

यतुर्धेत्यित्यमात्र इमम् चिति । ते अप्ये, त्वमक्षादप्यमात्रव्यक्तिं
इमम् षु दूरेऽप्तेष्टेऽनुकृतीयमानमरि सनिं इतिर्दानं नवांसं नवतरं
मायत्रं कुतिरुपवचेऽपि देवेषु देवानामये प्रवोचः प्रवृहि । ऊषु,
विदातश्च (पां ४ । ६ । ११६ ।) इति संहितायां दीर्घं, सुष्ण (पा-
ं ८ । ६ । १०७ ।) इति वातं । नवांसं, विश्वद्वादियसुनि, ईकारस्त्रोप-
क्षामहा, इयम्भुनो निष्ठादात्युदात्मतः वोचः, इन्द्रसि कुरु च च च च च च च च (पां ४ । ८ । ६ ।) इति वोहर्त्ये प्रार्थनायां लुडि, अस्ति विहि
स्त्रात्यिष्ठोऽह (पां १ । १ । ५५ ।) इति झेरडादेष्टः, वच उम्
(पां ७ । १ । २० ।) इत्युमामनः ॥ १३ ॥

प्रक्षनोन्त्यप्यमात्र चा नो भजेति । ते अप्ये, प्रमेषुलुद्देषु दुष्टो-
पर्तिषु वाजेष्वप्तेषु नोऽक्षानाभज, सर्वतः प्राप्यतः मध्यमेष्वक्तिरित्युक्ते-
पर्तिषु वाजेष्वाभज । अन्तमस्त्रात्मस्त्रान्तिक्तसस्य भूक्तोक्तस्य सम-
श्वीति वस्त्रो वस्त्रनि शिष्म देति । शिष्म, शिष्म विद्येप्राप्यन्ते, अप्य-
पित्यावादुक्तरः, यत्प्रतिक्तिः (पां ४ । ६ । ११५ ।) इति संहि-
तायां दीर्घं । अन्तमस्त्र, अन्तिक्तसस्य, समेष्वादेत्येति विश्वद्वादेष्टः ।
१५ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये वाचिरित्वे वर्त्मः ॥ १५ ॥

१६। विभक्तासि विक्रभानो सिन्धोरूर्मी उपाक आ।

सद्यो दाशुषे सरसि ॥

१७। यमग्रे पृत्सु मत्येभवा वाजेषु यं जुनाः ।

स यन्ता शशूतीरिषः ॥

१८। नविरस्य सहन्त्य पर्येता कथस्य चित् ।

वाजो अस्ति व्रदाय्यः ॥

बहुमूर्खमाह विभक्तासीति । ऐ चित्तभादो विचित्रताक्षिकु-
प्लास्ते, विभक्ता विशिष्टस्य धनस्य प्रापयिताति । तथा हस्तान्त उच्चते,
आकाश उपसाकार्यः, यथा सिन्धोरूर्मी उपाके समीपे ऊर्मी ऊर्मिभा-
द्दण्डापवचित्वं कुञ्जादिकृपं पवाइ विभजन्ति तदत्, दाशुषे हवि-
र्दैत्यवते वज्रमानाय सद्यक्षदानीमेव सरसि, ऊर्मिभाद्युतां हविं
वदोषि । सिन्धोः, सन्तु प्रवदयो, सन्ते सम्प्रसारत्वं प्रवदेव्योवादिक
उःप्रवदयः । ऊर्मी, ऊर्मिरूपेव्योवादिक ऊर्मिवदो मिष्ठ भवति ।
तिदिव्यनहौ वाच्युदास्तत्वं । दाशुषे, धृतप्रसार दाशुष इव्यवोत्तम् ॥ १ ॥
१ समीक्ष्यमाह वसद इति । ऐ चमे, एत्सु सङ्ग्रामेषु यं सर्वे वज्र-
मानमवा रक्षति, यं पुरुषं वाजेषु सङ्ग्रामेषु जुनाः प्रेरदति, स वदो
वज्रमानः शशूतीरिषः लिवान्यज्ञाति यन्नात्र विद्यन्तु समर्थो भवति । प्रत्यु,
यद्यह वादिषु भास्त्रएत्काशानन्त्राः भास्त्रएत्काशो वाचा इति वार्तिकेन
एतनाप्रदल्लस्य द्वदेशः, सावेकायः (पा ४ । १ । १५ ।) इति विभ-
क्तेवदस्तत्वं । चवः, चावः, चकाराकार्योर्विषयव्ययः, यदा चेष्टि व्याधा-
गमः, इवत्य (पा ४ । ४ । १०० ।) इति सिद्ध इत्कारस्य चोदयः । जुनाः,
जु इति गत्याः दैत्यो भास्तुः, वशिष्य, कुञ्जादिष्यः चात्र, वज्रां लक्ष्मस्य-
माणोमेत्यमि (पा ४ । ४ । ७५ ।) इत्कारभावः, वद्युतावित्वं (पा ४ । १ । ६६ ।) इति वद्युतावेत्तादिनिभावः । चमान, भन्नो गिर्वादाशु-
दास्तत्वं । शशूती, ऊर्मिवद्य (पा ४ । १ । ६ ।) इति ऊर्मी ॥ २ ॥

बहुमूर्खमाह विचित्रस्ते । ऐ सहस्र वद्युतामसिभवदाशू-
तीप्लास्ते, चमा लक्ष्मस्य वज्रमानस्य चमस्य चित् चक्षुषिपि पर्येता नविः
आकमिदा जापि, विचास्य वज्रमानस्य आवायः अभवीको वाजो

१६१ स वाऽनं विशुचर्षणिर्विद्विरस्तु तस्ता ।

विग्रेभिरस्तु सनिता ॥

१९० ए जराबोध तद्विविड्विवेषे विशेषशियाथ ।

स्तोमं स्त्राय दृशीकं ॥ २३ ॥

उत्तिविवेषेऽपि । नाथस्य यज्ञोपजनम्भास्तः । अबाथः, चुह-
चित्पूर्विमित्य आथ इत्याकादिक आव्यप्तयः । ८ ।

नवमीष्टचमाह स वाशमिति । विश्वचर्षणिः सर्वैर्मन्त्रैश्चयेतः
सेऽपिरवैद्विरच्छेदं चक्राभं तदता तारयिताख्यु, विग्रेभिर्मन्त्रा-
विभिर्मन्त्रिभिः कहितः, सनिता पञ्चस्य दातात्मु । विश्वचर्षणिः,
विक्षे चर्षणयो मनुष्या चतुर्व, उक्तवैही विश्वं चक्राद्यादौ (पा ६ । ६ ।
१०६ ।) इति पूर्वदानोदात्मतः । अर्द्धिः, चक्रती, अन्येभ्योऽपि
हृष्णते (पा ६ । २ । ७५ ।) इव वलिप्, भिसि, अवृश्चक्षसावनः
(पा ६ । १० । १२७ ।) इति वक्तारस्य द्वादश्यमादेषः । तदता, त उ-
चनतदवयोः, अकात्, यसित लभित (पा ६ । ३ । ३४ ।) इत्यादी
क्षमानो लिपातिसः, लिपातनादेषेकाशस्तोर्त ॥ ६ ॥

अप्रोवेन्देहातुरतिरिक्षोऽप्ये अरावीष्टतदिविष्टीति क्षेत्रियस्तुतः,
वस्य पश्चेत्तो नोमधावेसितियस्तु द्वितिं, अतिरिक्षोऽप्यात्मि अरावीष
तदिविष्टीति, नामेता रुद्रो दद्यमीष्टचमाह अरावीष तदिति । ऐ
अरावीष अरया चुद्या चैष्टमानाद्ये, विष्टे विष्टे तपतयमानस्त-
प्रजानुयहार्ये, अक्षियाय वद्यसम्बन्धुत्तुराजसिद्धार्थे,
देवयज्ञे विविड्विष्टीप्रविष्ट, वज्ञमानोऽपि अदाय चूरायामये तुर्ध्यं, हृषीकं दर्श-
नीयं समीक्षीनं सोमं क्षीरं करोतीतिषेषः । अत यस्त यद्य-
वास्तवावान्, अरा सुतिर्जेत्ते: क्षुतिकर्मक्षक्षात्मेष्वद्यता वेष्ववि-
त्तिरिति च तदिविष्टु तत्त्वाद, मनुष्यस्य अक्षियाय वज्ञाय क्षोमं
चत्वाय दर्शनीयमिति । (निं १० । ८ ।) अरावीष, चृष्ट वेष्वाद्यौ,
अत चुम्बार्थः, विष्टियारिष्वेऽप् (पा ६ । ६ । १०८ ।) इत्युपमवतः,
वसद्याप, अरया चुम्बा वेष्वा यस्तात्मो अरावीषः, यसा अरया चुम्बात
इति अरावीषः, कर्मविष्ट, आमसिवाचुद्यात्मतः । विविष्टि, विष्ट-
पवेष्टने, चोटो चिः, वज्ञां इन्द्रसीवि इष्टः चुः, अभासद्यादिवेषी,

१९१। स नो महां अनिमानो धूमकेतुः पुरुषन्दः ।
धिये वाजाय हिन्यतु ॥

१९२। स रेवा इव विशपतिर्देवः केतुः मृणोतु नः ।
उवथेरग्निर्वृहज्ञानुः ॥

ज्ञभक्षेत्रेभिः (पा ४ । ४ । १०१ ।) इति देविरादेषः, वस्त्रकूले,
वदा, विषु वाजायिवक्षासीक्षमैकवद्वने अभ्यासस्य गुवाभावः विश्रि-
विश्रे, साविकाचः (पा ४ । ५ । १५८ ।) इति चतुर्थी उदात्तत्वं,
चतुर्दात्तत्वं (पा ४ । ५ । ६ ।) इत्यान्वेदिवालुदात्तत्वं । विच्छाक,
विश्विर्गत्यां वस्त्राणी (पा ५ । ५ । ७१ ।) इति घः । इश्वीनं, अग्नि-
हस्तिर्घाण्डिचेत्याग्नादिकः अग्निप्रवायः, विच्छादाव्युदात्तः । १० । इति
प्रथमस्तु दितीये चयोदित्तो वर्णः ॥ १५ ॥

इत्यादश्चोन्मत्तमाह स नो महानिति । सोऽपि नैत्यान् चित्ते
वर्णये वाजायत्राय च हिन्यतु ग्रीवयतु, जीवदः सः, महान् गुवा-
धिकः । अग्निमानो गिमात्वर्जितः, अपरिच्छिव इत्यर्थः । धूमकेतुर्धूमैत्र
आप्यमानः । युवस्त्रो वज्रदीहिन्यता । मर्त्ता अवीत्यत्र, संहितादा-
नवात्तरस्य वत्वानुकाशिकामुखो । अग्निमानः, च विद्यते गिमानोऽप्येति
वज्रग्रीष्मै, वज्रसुधां (पा ४ । २ । १७२ ।) इत्यन्तर्यदानोदात्तत्वं ।
धूमर्थेषु, इत्युप्तीष्ठिदिव्याध्युद्धूम्यो मह् इत्याग्नादिको अव्यप्रकल्पः,
धूमः केतुर्वस्त्रेति वज्रग्रीष्मै पूर्वयदप्यतित्वरत्वं । युवस्त्राणां, चरि-
त्याङ्गादने दीप्तौ च, अस्तात्, इषावित तत्त्वादित्वा कर्त्तरि तौयादिको-
दद्यप्रत्ययः, पुरुषाणां चत्वयेति समाप्तासीदात्तत्वं, ऋषाणांस्त्रोतार-
पादमन्ते (पा ४ । ५ । १५१ ।) इति शट्, तस्यसुत्वेन अकारः । चित्ते,
साविकाच इति चतुर्थी उदात्तत्वं । हिन्यतु, विश्रि ग्रीवयाचर्यः, इत्येतो
तुम् धरतोः (पा ५ । ५ । १५८ ।) इति तुमागमः ॥ १६ ॥

इत्याद्योन्मत्तमाह स रेवा इत्येति । सोऽपि दिव्यैः तोषैर्दुक्षान् नो
उक्तान् अव्योगु, वच दृष्टान्तः, देवालित, यथा चोषे अवदान्ताज्ञा-
विद्यानां चोषं इत्येति तदत् । जीवदः सः, विश्वस्त्रिः महामानकः ।
देवानां सम्बन्धो, अग्निर्वेदेवानां हेतेति मुख्यतात्, केतुर्धूमः
पात्राचः, अग्निर्वेदेवानां दूष आवोदिति चुते । उच्चादानुः, मौष्ट्रियः

१९३। नमो महद्ग्रो नमो अर्भिकेभ्यो नमो युवभ्यो
नमो आशिनेभ्यः । यजाम वेदान्यदि शक्वाम
मा उयायसः शंसमादृष्टि देवाः ॥ २४ ॥

अ देवात्, इतात्तदेः सूर्योऽप्तोऽरजन् समाते इति (पा ६।१।
११।) इति सोर्योऽथ, इत्येतत्पै वक्ष्यमिति चत्यसारत्वं यद-
पूर्वत्वं, आदुवः (पा ६।२।८।) इति गुणः, इत्यसीरः (पा ८।
२।५।) इति मनुष्यो वत्त्वं, अदिग्रन्थात् मनुष उदात्तत्वं चक्ष्य-
मिति वासिनेभ्य मनुष उदात्तत्वं । विशुपुतिः, यदादिग्रन्थसि वक्ष्यत्वं
(पा ६।८।१५।) इत्युपारपदात्मोऽदात्तत्वं । उद्ग्रानुः, वक्ष्यत्वै
पूर्वयदप्त्यतिक्षरत्वं ॥१२॥

इत्येत्यमात्रयोऽहु चुमादात्मात् पूर्वभाविति जपे नमो नहन्ति
इत्येवा, नहन्ति त्वं पाशिव्यमात् इति लघ्ये सूर्यो तो दिवस्यातु वमो
नहन्ति नमोऽर्भिकेभ्य इति सूचितं, तामेतां ज्योहशीस्त्वमाह वमेह
नहन्ति इति । अधिका प्रेरितः शुभेषियो विज्ञात् देवात्मनया तुषाव,
तथाचाहात्मायते, तत्त्विद्वाच विज्ञात् देवात् सुक्ष्मात् त्वेऽत्यक्षामीति,
स दिवात् देवात् तुषाव, नमो नहन्ति नमो अर्भिकेभ्य इत्येतत्पैति ।
नहन्ति गुणैर्विकाः, अर्भिका गुणैर्विकाः, युवानकादवाः, अस्मिना
वयसा आत्मा उज्जाः, यथोक्तव्युत्तिं धर्मेत्युत्तीयो इत्येभ्यो नमो वमो
उहु । यदि चक्रवाम चत्यचिङ्गादित्यवा शक्तात्मेत्यात्मी देवात्
यजाम, हे देवाः च्यात्मसो लोकस्य देवतादिग्रीवस्य चा सर्वतः प्रकृतं
ज्ञातं सोर्यं चा इति, अहं विचित्रं मात्रार्थं । आशिनेभ्यः, अशू वासी,
वक्ष्यत्वान्यथापीत्येकादिक इत्यच्चप्रत्यक्षः, वित्तः (पा ६।१।१५।)
इत्यन्तोऽदात्तत्वं, यजाम, श्रवः पित्तादित्युदात्तत्वं, विक्ष्यलत्ताविद्यातुक-
वादेव भावत्वात् । चक्रवाम, उत्तु श्रवो, आदुत्तमस्य पित्तः (पा ६।
१।८।) इति तितः पित्तादित्युदात्तत्वात् तति विकरवात्वात्, विवर-
त्तैर्यदिव्यस (पा ८।५।१०।) इत्यादिका निवात्प्रतिविद्यः ।
चक्रवाम, प्रश्नक्षम्बद्धादीयसुग्नि, अवस (पा ६।१।१५।) इति
आदेत्यः, आत्मादीवसः (पा ६।८।१५।) इति ईशस्य ईकारस्य
आर्म, नित्यादायुदात्तत्वं । अस्ति, इत्यस (पा ६।१।१२।) इति

अष्टाविंशतिः ।

१ १ १ यत्र माता पृथुवृध्न उद्भ्वा भवति सोत्वे ।
उलूखलमुतानामवेदिन्द्र जलगुलः ॥

पञ्च। हस्ति, ओरक्षु छेदने, अवयवेनात्मवेदहोत्तमपुरवैकवयनं, इट्, फ़ि
सित्, अरति रुति रुयति (पा ३। २। ४४) इत्यादिना इठभावः,
स्तोः संवोगचोरन्ते च (पा ८। २। ४८) इत्युपस्थाप्तकारकोपः, इत्य
वस्त्र इत्य वस्त्र (पा ८। २। ४६) इत्यादिना वस्त्रं, वष्टोः च। लि
(पा ८। २। ४५) इति वस्त्रं, आदेशप्रथमवर्णीः (पा ८। २। ५६)
इति वस्त्रं, वस्त्राद्याज्ञः (पा ८। ४। ७०) इत्यडभावः ॥ १२ ॥ इति
प्रथमस्य हितीयं चतुर्विंश्टा वर्णः ॥ ४८ ॥

यज्ञ यावेति नवर्त्ते इत्यमं द्विक्षु, आदितः वडनुकुभः, आवद्यो
इत्याद्यात्मिक्षो गायत्र्यः, आदित्यक्षतस्तुवामिक्षोऽदेवता, ततो वे उक्त-
क्षुष्ठदैवत्ये, तदनन्तरभावित्यौ उक्तूखलमुतानेवताक्षे, अन्याद्या उच्च-
क्षुमित्यस्या इतिक्षत्याधिष्ठयवद्यत्यर्थसोत्तमवद्यतो इवता, तथाच
उक्तैवत्याद्यामुक्तं, चर्माभिष्ठवणीयं चोमं वाय्या प्राप्तंसुलीलि, तदु-
क्तमनुक्तमन्तर्यामाः । यज्ञ यावा नव घडनुकुवाहि, विष्णौऽुखल्यौ, परे
मौक्षिक्षो च, प्राप्तापतेऽहित्यक्षत्याक्षया चर्मप्राप्तसा वेति (निर्व २।)
आद्याद्यात्मिक्षोऽद्यः क्षवे होमे वित्युत्ता, पक्षमाद्याद्यक्षत्योऽभिष्ठवे, अवद्या
त्रोक्षक्षत्ये सोमावग्नयने, तथाच त्रायाच्च, अथ ऐवं युग्मेऽप्योऽद्यः-
सवद्यद्य, वमेत्यमित्यत्क्षुमिद्यत्युदाव विष्णि त्वं द्वृहि द्वृहि इति,
अष्टमं त्रोक्षक्षत्यात्मन्यक्षमित्याद्योऽच्छिद्यं चर्मोभर्तेवेत्यार्चाश्वाक्षित्त-
न्यारन्ते पूर्वाभिष्ठवक्षमित्यः शक्ताद्याद्यामित्युत्तवायकारेति, यज्ञ
प्रथमस्यमाह यज्ञ यावेति । वे इत्य, यज्ञ विष्णवःसने चर्मविष्णि,
सोवते अभिष्ठवार्थे, यावा यावामः, एषुवृध्नः खूबमूषः, ऊर्ज्जवामो
मवति, वस्त्रिन् कर्मविष्णि उक्तूखलमुतानां उक्तूखलेनाभिष्ठुतानां रुद्धं
अवेत् खद्योदयेनावग्नवेत् खद्युत्तो भद्रयः प्रयुवृध्नः, वज्रीहौ पूर्व-
पदप्रक्षविल्लरत्नं, विषात्तैर्यदिव्यम (पा ८। १। १०) इति विषात्-
प्रतिषेधः । सोवते, कुम् अभिष्ठवे, तुमर्येचेत्स्त् (पा १। १। ११)
इति तदेश्यवद्यः, लित्ताद्याद्युदात्मत्वं । उक्तूखलमुतानां, उक्तूखलेन

- १२। यत्र इविव आधनाभिष्ववण्या कृता । उलू०॥
 १३। यत्र नार्यपञ्चवमुपञ्चवं च शिष्टते । उलू०॥
 १४। यत्र मन्थां विवधूते रस्मीन्यमितवा इव । उलू०॥

हताना, क्लोवाकर्मिवि (या० ६। २। ४८) इति पूर्वेयदध्यक्षति-
 वर्तम् । जग्नाता, गत चरने, अस्माक्षरात्मुक्ति, कोशाभ्यमैकवचने,
 केटोडाढ़ी (या० ६। ४। ६०) इवहात्मनः, इत्यात्मोपः परस्पैष्वदेषु
 (या० ६। ४। ६०) इतीवारज्ञोपः, उपभासा उत्तरं, इत्यादित्रेषाभा-
 वच स्वेषाद्वादित्वत् ॥३॥

इतीवाद्वसाह यत्र इविवेति । यत्र यस्तिवृक्तमर्मिवि, अधि-
 ष्ववण्या उभे अभिष्ववकर्मिके इविव अवना हौ अवनपदेष्वात्मिव ।
 अवनं अवन्वत् इति यत्काः । कृता निकीर्ण्यज्ञते सम्यादिते, अस्माद्
 मूर्च्छव् । अवना, इतोः श्रद्धीवाववे देवीत्यादिकाम्बुजेण इत्या-
 तोद्वप्नत्यायः, दिव्यं, कर्मादित्वात्मस्थीदासः, सुर्यो सुकुम् (या० ६।
 ४६।) इत्याकाशा । अधिष्ववण्या, मुख् अभिष्ववे, लुट्, भवेहन्तिवि
 (या० ६। ४। १५०।) इति यत्, उपसर्वात्मुनोति (या० ८। २।
 ४५।) इति यत्तर्व, तित्खरित्वं (या० ६। १। १५४।) इति त्वरित्वं,
 यत्र, कर्माकाशः (या० ६। १। ११३।) इत्यादुरात्म, तत्र हि, विहर
 च अवनात् (या० ६। १। १०५।) इत्यस्यानुष्ठोर्याद्वक्ष्यैव तदिति ।
 कृता, मूर्च्छवद्वक्षादः ॥४॥

इतीवाद्वसाह यत्र नार्यपञ्चवमिति । यत्र यस्तिवृक्तमर्मिवि भादी
 पत्नी अपञ्चवं ज्ञातादा निर्गमनं, उपञ्चवं च ज्ञाताप्राप्तिं, ग्रिष्मते
 अभासं वर्तोति, अन्वत् मूर्च्छवत् । अपञ्चवं, चुह गती, कर्मादित्वं (या०
 ६। ६। ५०।) इवप्, गुणावदेष्वै, यात्तादिनोत्तरपदान्तोदात्मत्वं,
 एवमुपञ्चवं । ग्रिष्मते, ग्रिष्म विद्योपादाने, अदुपदेष्वाक्षसार्वधातुकानु-
 दात्मते धातुकारः, विषात्मेष्वदित्वा (या० ८। ३। ५०।) इति
 विधात्मप्रविवेदः ॥५॥

करुर्याद्वसाह यत्र मन्थामिति । यत्र यस्तिवृक्तमर्मिवि मन्था-
 मादित्वमवन्वदेषु मन्थाने विवधूते विषभृत्ति, तत्र दण्डनाः, दण्डीन्
 अवन्वस्त्रात्मात्मां, प्रदहार्, वस्तिवा इव विवात्मुमिति, अवन् मूर्च्छ-

१५। यच्चिदि त्वं गृहे गृहे उलूखलक युज्यसे । इह शुभतमं वद जयतामिव दुन्दुभिः ॥ २५ ॥

यथा। नर्णा, पथिमश्चुभुक्तामात् (पाँ ६।१। ८।) इति वितीया-
वामपि अत्यवेगात्म, प्रातिपदिकस्तेयान्तोदासत्वे प्राप्ते, पथि मध्येः
सर्वनामस्याने (पाँ ६।१। १६६।) इत्याद्युदात्मत्वं, यदा नयते उलू-
खेति मन्त्रा, मथिविषेठन इत्यसाम्, इत्यत्वं (पाँ ६।१। १२१।)
इति कर्त्त्वे घण्ट, सत्त्वाप्त, जित्तादाद्युदात्मत्वं, विवधते, वत्त्वं चम्भने,
क्षादित्यः आ, अनिदित्यां (पाँ ६।१। १४।) इति ज्ञोयाः, अत्य-
त्योदातः (पाँ ६।१। ११२।) इत्याकारदक्षिणः प्रथयत्वरूपः, सिद्धि-
चोदात्मत्वति (पाँ ८।१। ७।) इति गतेनिवातः । यनितवै,
यसु उपरमे, तुमर्थेसेसेमसेन् (पाँ ३।१। ४।६।) इति तवैप्रथयः, इडा-
उमस्त्वान्दसः, यदा यत्प्रकाशात् तवै प्रथयस्त्वेऽगमे स्तुति गिजोपम्भान्दसः,
अन्तर्ज्ञतवैयुग्मपत् (पाँ ६।१। १००।) इत्याद्यन्तवोददात्मत्वं ॥ १५ ॥

चमिष्वरे विनियुक्तो चतुर्द्वयु प्रप्तमर्त् द्वस्ते पश्चमीद्यजमात् यच्चिदि
त्वमिति । चै उलूखलक, यच्चिदि यद्यपि त्वं अववातार्थं गृहे गृहे
युव्यसे, यथापीह वैदिके कर्मणिः तीत्रमुस्त्राप्राप्तरेत्वं शुभतमं अति-
श्वेत दीप्तं प्रभूतम्भगियुक्तं शब्दं वद, तथ दृष्टान्, जयतामिव
दुन्दुभिर्यथा युज्वे जयं प्राप्नुवतां रात्रा । दुन्दुभिर्हात्मं भवनि भद्रेति
तदृत । उलूखलकाद्यं यास एवं याखलतवान्, उलूखलमुद्यजरं विष्वर्कं
दोर्कर्त्त वोरमे कुर्वित्वत्र बोर्तुलूखलमभवदुखलरं वै तपदुखलमित्या-
चक्षते परोक्षेति च ब्राह्मणमिति (निं ६।१। १०।) उलूखलक,
चपादादायिवि पर्युदात्मादाद्युमित्यगिभाताभावे शाठिकमाद्युदात्मत्वं ।
युव्यसे, अदुपदेश्वरात्मार्वदागुकागुदासत्वे घण्ट लहरः शिष्यते, न च
विष्विडः (पाँ ८।१। १८।) इति विचातः, विपातैर्यदिव्यम्
(पाँ ८।१। १०।) इति विदेवात्, चुम्भतमं, दीक्षतेदीक्षिर्धर्मस्तु
तम्भद्युदित्यशकः क्रिप, दिव उत् (पाँ ६।१। ११।) इत्युत्तं, यदा-
देत्ते, उलूखलमगुह्या मग्नुष् (पाँ ६।१। १०८।) इति मतुष्, वस्तु उदा-
त्मत्वं, वज्रं हिव उदित्यत्र प्रातिपदिकं गृहाते, न प्राप्नुरित्युक्तात्,
अलूखिकादाविवाचाय्युठा भवितव्य, एवं तद्वै शीतिमत् यद्येवात्-

१६। उत स्म ते वनस्पते वातो विवात्यमित् ।
अथो इन्द्राय पातवे सुनु सोममुलूखल ॥
१७। आयजी वाजसातमा ता खुचा विजर्भृतः ।
हरी इवान्धांसि वप्सता ॥

तेव दिवुप्रातिष्ठितेव शीर्भिर्ब्रह्मते हत्युक्तं भविष्यति ॥ ५ ॥ इति
प्रथमका विविषि पश्चविष्ट्रो वर्णः ॥ २५ ॥

यद्यीम्बन्धमाह उत स्म ते इति । उत अधिष्ठ वे वनस्पते, उच्चुखल-
कृष्णद्वाक्ष, ते अथमित् तव पुरत एव वातो विवाति अ लर्होपेतम्-
शब्दप्रहारिवार्युविष्ट्रेष्ट्र इत्सद्वति लक्ष, अथेऽवृत्तर्त वे उलूखल, इत्त्रो-
पकारार्थं पातवे पातुं सोमं सुनु, सोमाभिष्ठवं त्वं कुरु । वनस्पते,
पारस्करादिलात् सुट्कार्यकारणग्रन्थः । पातवे, पा पाने, तुमर्थेस्तेसे-
नसे (पा ६।४।६०) इति तवेव प्रवद्य, तिगत्यादिर्भिर्व्य (पा ६।
५।१५७) इत्याद्युदात्मतं । सुनु, उतत्वं प्रवद्यदसंवेगपूर्वात् (पा
६।४।१०८) इति द्वेर्जुक्, विकरणस्तेवाद्युदात्मतं, पादादिलात्
विवातः । उच्चुखल, ऊर्ज्ज खमस्तेवुलूखलः, एवेदिलादिलात्मि-
तयः ॥ ६ ॥

सप्तमीम्बन्धमाह आयजी वाजसातमेति । ये उच्चुखल मुखले आयजी
सर्वतो वाजसाधने वाजसातमा अतिशयेनाहपदे, ता हि ते खलु उच्च
द्वोष्ट्रविर्बंधा भवति तथा विजर्भृते विष्ट्रेष्ट्रे मुक्तः पुर्विहारं
कुरुतः । अत इच्छात्म, अन्त्यस्त्रात्मि यवसकारीभि खाद्यानि वस्त्रकौ
भव्यत्वौ इदी इव चक्रस्त्राचाविव । अत वाख एवं व्याख्यौ, आयजी
आवद्युक्ते आवाही चमालतमे ते लुभेविजर्भृतेसे इदी इवान्धांसि
भव्यत्वादिति (तिं ६।४।२) आयजी, वजेदैवादिकः करदे
इत्प्रवद्य, उद्युतादपदप्रकृतिस्तरतं । आजसातमा, वर्णं समोत्तीति
आजसात, अबु इति, अद अन खल उग्नग्नो विट् (पा ६।३।४०)
इति विट्प्रवद्य, विष्ट्रेवोरनुजस्तिः स्थान् (पा ६।३।४१)
इत्यात्म, उद्युतादपदप्रकृतिस्तरते आतिश्याधनिकाक्षमय, सुप्तं सुखं
(पा ०।१।४८) इत्यादिना यूर्बेसवर्दीर्घः । विजर्भृतः, उच्च् उत्त्वे,
आयजीस्त्रिः, आजसात्मादिष्ट्रेष्ट्रेदस्त्रेषु उत्तेषु, विद्यो अ चुक्ति

१६१ ता नो आद्य वनस्पती शृष्टावृष्टेभिः सोतृभिः ।
इन्द्राय मधुमत्सुर्त ॥
१६१ उच्छ्रिष्टं चमोर्भेर सोमं पवित्र आसृज ।
निधेहि गोरधि त्वचि ॥ २६ ॥

(पां ७ । ८ । ११ ।) इति इग्नामः, ततः प्रत्यक्ष्यते धातुसक्षादादां, विठि, द्विवर्णं तस्य, चर्क्षरीतं परस्पैयस्मदादिवशेति वचनाश्चप्ये रुक्ष, गुणे प्राप्ते, किञ्चति च (पां १ । १ । ५ ।) इति प्रतिवेष्टः, इयहोर्भव-स्वसीति वाच्चिकेन भर्त्य, प्रत्ययस्तः, हि च (पां ८ । १ । १० ।) इति निघात प्रतिवेष्टः। वश्वता, भस भक्षयदीत्याः, लट्ठःशङ्क, अुर्मीलादित्याः सुः (पां ८ । ३ । ७५ ।) इति शुः, वसिभसेहर्विच च (पां ८ । ८ । १०० ।) इत्युपथादेष्टः, नाथ्यकात् (पां ७ । १ । ७३ ।) इति गुम्प्रतिवेष्टः, अथकानामादिः (पां ८ । १ । १८६ ।) इत्याद्युदातत्वं ॥ ० ॥

अष्टवीम्बनाह ता नो जदेति । अदाक्षिण, कर्व्येति, हे वनस्पती उत्तुकमुखलहृषी तो युवा, चक्षेभिर्दर्शनोदयै, सोहभिरभिरवहे-तुभिः सह, चक्षौ तौ इश्वरीयै भूत्वा, इक्षाव, इक्षार्थै, सधुमस्, माधु-र्योपेतं सोमवक्षं नोऽस्मदीयं सुतं अभियुग्मतः । ता, सुपां सुखुगित्या-कारः । नो अद्य, पश्चात्याक्षः पादं (पां ८ । १ । ११५ ।) इत्यादिग्ना प्रश्नतिभावः । वनस्पती, उभयपदप्रकृतिसदै प्राप्ते, आमन्तिसस्य च (पां ८ । १ । १८ ।) इति सर्वानुदातत्वं, दुतप्रस्त्राच्चिति (पां ८ । १ । ११५ ।) इति प्रश्नतिभावः । सुतं, पुनः चमिष्वते, वज्रं हृष्टसीति विपरग्नस्य चुक्ष, निषाक्षः ॥ ८ ॥

सोमावदयते विनियुक्तां सूक्ते वदसीम्बन्नमाह उच्छ्रिष्टमिति । हे उत्तिभिर्गेष, उत्तिभिर्देवताप्यते उरित्येति ता, चमोः सोमस्य भक्षयत्सम्पादकद्योरुद्विष्टुत्येति । शिष्टमभिवदत्ताचित्वेनावशिष्टं सोमं उद्धर, अकटोपरि इत, सोममभिषुर्तं सोमं पदिष्वे दद्यामविन्मेचाक्षण, आशीष्य प्रक्षिप, प्रक्षिप्ते क्षम्यवशिष्टं सोमं, गोक्षचिच्चागद्वृते चमीन्ति, अधिनिहेति, अधारदेव्य सायव । चमोः, चमु अद्यो, चमते भक्षण उच्चिति चमूः, इति चमोर्भादिना चोक्षादित्र उःप्रस्तवः, प्रत्ययस्तदः विस्त्रीचिवचमस्य, उदात्तवरित्योर्भवः (पां ८ । १ । १ ।) इति चक्षि-

अनन्तिंशस्त्रः ॥

१९१ यच्चिदि सत्यं सोमपा अनाशस्ता इव स्मसि ।
आतून इन्द्रशंसयं गोष्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तु वीमध्य ।

वर्णं, उदासयगी इष्टपूर्वात् (पाठ ६।१।१०५) इति वाक्येन न
भवति । भर, हयहीभेष्टन्दत्तीति सूक्ष्मदार्चिकेन इकारस्य भवते ।
प्रेति, अस्तिरेतावस्थासकोपच (पाठ ६।१०।१६) इत्येकारादेह-
काल्पनिकैतेवाभासकोपच न भवति, निवातः । तत्त्वं, साविकाच-
ल्लुप्तीयादि (पाठ ६।१।१६८) इति विभक्तेऽवदात्तत्वं ॥ ६ ॥ इति
प्रथमस्य द्वितीये घण्टिंशो वर्गः ॥ २६ ॥

यच्चिदि सत्यं सोमपा इति सप्तर्णं यज्ञं द्वात् शुनाशेपस्यायै पादू-
मैर्जं, अनुकमदिका च, यच्चित् सप्तं पादूमिति । पृष्ठाषड्हस्य यस्त-
मेऽइति माथ्यिदिने तृत्ये होतका यच्चिद्वीति सप्तर्णं द्वात् धीलूचान्
कला खण्डस्मेकैर्ण द्वचमावपेतन्, चतुर्थेऽहीति खण्डे यच्चिदि सत्यं
सोमपा इत्येकमेवेति द्वचित्, तत्र प्रथमामृतमाह यच्चिद्वीति ।
विश्वेदेवैः, प्रेतिः शुनाशेप शतदादिकाभिर्दाविंशतिसङ्काकाभि-
र्जीभिरित्यं तु शाव, वदाच वास्तवं, तं विश्वेदेवा ऊरुरिक्तो वै देवाः
गामीजिष्ठो विष्ठुः सहितः सप्तमः पादरयिष्यतमर्हं तु लुप्ताय
त्वावप्यच्छाम इति, त इति तु शाव यच्चिदि सत्यं सोमपा इत्येन
सप्तर्णे द्वृतेन चोत्तरस्य पश्चादश्चिरिति । एते सोमपा, सोमस्य पातः,
साधयादिभिर्ज्ञ, यच्चिदि यद्यदि, वयं अग्नाशक्ता इव सप्त च्छ्रापशक्ता
इव भवामस्यायपि एते तु वीमध्य चक्षुनेत्रं, तं गोष्वेषु शुभ्रिषु
ज्ञेभनेषु तद्वस्त्रानेषु च निमित्तभूतेषु नोऽक्षान् श्रीवृंश्चाश्रेत्यस्य
रूपतः प्रश्नान् कुरु, अस्तदेवमन्वयेत्य गतादीन् प्रवच्छेवर्णो ।
सोमपा, विज्ञातः, आमित्यविनिपातः । अग्नाशक्ता इति, इत्यस्तुतौ
गिरा (पाठ ६।१।१०२) इति त्वाः, यस्य विभाषा (पाठ ७।३-
४) इतीद्यपतिवेधः, तत्रा वज्रीहै, वज्रस्त्वा (पाठ ७।३-
४२) इत्युत्तरप्रदानोदात्तत्वं । स्मसि, इदम्नो मसि: (पाठ ७।३-
४६) इति मसि: । तु, अयि तु गुणमच्छ्रुतकुपेदव्याकां (पाठ ७
।३।१३३) इति दीर्घैः । गोष्वेषु चाविकाचः (पाठ ७।३।१५८) इति

१२१ शिप्रिन्वाजानाम्पते शब्दीवस्तव दंसना ।

आतून० ॥

१३१ निष्ठापय भिषूहशा सस्तामवुध्यमाने ।

आतून० ॥

विभक्तुहस्तत्वस्तु, गरीष्मन् साववर्ण (पा० ६।३।१५२।) इति प्रतिषेधः । अश्वै, अशुतोभासमिद्यतः, असिद्धीवादिना क्षग्प्रवदः, विष्ठादाद्युदात्तत्वं । युभिषु, युभ दीप्तौ, अदिग्रदिभूयभिष्यः क्रिपि-
वीयादिकः क्षिन्प्रवदः, अव्ययेनाक्षोदात्तत्वं ॥ १ ॥

दितीयामृतचमार॒ शिप्रिन् वाजानामिति । ऐ अथीवः, अक्षिमन्,
शिप्रिन् शेभनहनुयुक्त, वाजानाम्पते आजानाम्पालक, तद दंसना
कर्मविशेषेऽनुयाहस्यः सर्वदा चर्षते, अन्यत् पूर्ववत् । शिप्रिन्,
हिप्रे हनुमासिक्षेति वाक्षः, अत इनिढमौ (पा० ६।३।१५।) इति
मत्तर्थीय इति: ग्रवयः, आमण्डिताद्युदात्तत्वं । वाजानाम्पते, सुबामण्डिते
पराक्रमवत्तरे (पा० ६।३।२।) इति पराक्रमवत्तात् वज्रामण्डितस्त-
मुदायनिवातः, यत्र आमण्डितं पूर्वमविद्यमानवत् (पा० ८।३।
७।) इति शिप्रिप्रियसाविद्यमानवत्तेव प्रदादपरत्वात्, मारदिलाल
निवत्त, नामण्डिते समाकामिकरणै सामान्यवत्तनं (पा० ८।५।
७।) इत्यविद्यमानवत्तप्रतिषेधात् । अथीवः, इन्द्रसीरः (पा० ८।३।
१५।) इति गतुपो वत्तं, गतुपस्त्रै सम्बुद्धौ इन्द्रति (पा० ८।३।१।)
इति इति, लुटवक्तानयोः (पा० ८।४।५।) विसर्जनीयः, प्रादा-
दिलालामण्डितनिघटताभावः ॥ २ ॥

द्वितीयामृतचमार॒ निष्ठापयेति । भिषूहशा परस्परं सङ्कृतमेन
द्यस्तमाने यमद्वत्तौ निष्ठापय नितर्दा सुमे कुरु, ते वास्तामारमितु
मवुध्यमाने सद्यो सज्जां, निदां यामुतां । अन्यत्पूर्ववत् । निष्ठापय,
सुधामादित्वात् वत्तं, अन्येवामपि द्यस्तते (पा० ६।३।१५७।) इति
दीप्तः । भिषूहशा, भिषूववया युग्मवृष्टेव यद्यत इति भिषूहशा,
क्रिपि (पा० ६।३।१५।) इति हौपैः कर्त्तवि क्रिपि, अदुत्तरपद-
प्रक्षिप्तिकरत्वं, पूर्ववत् पूर्वपदस्य दीर्घत्वं, सप्ता सुकृत (पा० ६।३।१५।)
इति विभक्तेऽतात्तत्वा । सज्जं, यत्र तप्ते, तौठि वसकात्, अदिप्रभूसिष्यः

- १४। ससन्तु त्या अरातयो वोधन्तु शूरं रातयः ।
आतूनः ॥
- १५। समिन्द्र गदेभं मृणं नुवन्तं पापयामुया ।
आतूनः ॥
- १६। पताति कुण्डणाच्या दूरं वातो वनादधि ।
आतूनः ॥

अपः (पाँ २। ४। ५२।) इति इपो लक्, प्रब्रह्मर, पादादिलाङ्ग-
चासाभावः । अनुधावे, जेति नन्त्रसभावेऽपूर्वपदप्रकृतिक्षरत्वं ॥३॥

चतुर्थीक्षरमाह ससन्तु त्या इति । त्या असामिरदशमग्रामः पर्दी-
क्षाला अरातयोऽदानशीलाः शब्दवः ससन्तु विवामानुवन्तु, एव शूरं
शीर्घ्युक्तेभ्यः, रातयो दानशीला वन्धवो वोधन्तु असाम् नुधन्ताः ।
अन्यत् पूर्ववृत्तः । सच्चन्तु, प्रब्रह्मर, । अरातयः, रा दाने, भन्ते शूरं (पाँ
५। ६। ५५।) इत्यादिका भावे क्षिण्, न विद्यते द्यतिरेत्विति वज्ञ-
नीरै पूर्वपदप्रकृतिक्षरत्वं, नन्त्रस्थां (पाँ ६। २। ५५।) इति तु सर्वे
विद्यप्रकृत्यस्त्रिं विकल्पस्त्र इति परिभासया न भवति, यदा क्षिण-
क्षीच भण्डारायां (पाँ ६। ६। ५५।) इति कर्त्तरि विच्छ, नन्त्र-
मासेऽप्यमूर्वपदप्रकृतिक्षरत्वं । वोधन्तु, पादादिलास्, तिष्ठतिष्ठः (पाँ
५। ६८।) इति निवासभावः ॥ ४॥

पञ्चमीक्षरमाह समिक्ष गदेभमिति । वै इत्य अमुया अन-
यासाभिः भूयमावया पापया निष्टारूपया वाचा नुवन्तं सुवन्तं
अपशीर्त्ते प्रकटयत्तमित्यर्थः, ताहम् गदेभं गदेभमसमानवैरित्तं संस्कृ-
तसम्भारत्य, वाचा गदेभः ज्ञेतुमश्यत्तं प्रदर्शं शम्दं करोति, तथा
शनुरपि । अन्यत् पूर्ववृत्तः । गदेभं, नहं गदेभम्दे, क ग अ शक्तिगदिभ्यो-
ऽभ्यु । हस्तीवादिकोऽप्यप्रकृतयः, चिदः (पाँ ६। २। ५६।) इत्यनो-
दानत्वं । मूल, मृद्य इत्यादां, तौदादिकस्याश्यस्य छिन्नाकुमाभावः ।
नुवन्तं, शुद्धादेशः, प्रवर्द्धति, अदिप्रभृतिलाङ्गो लक्, इतुकिंचाहुक्ताभावे
उड्डकादेशः, प्रब्रह्मयुदानत्वं ॥ ५॥

षष्ठीक्षरमाह वताति कुम्भकाचेति । वातोऽप्यामृतिक्षो वाकु, कुम्भ-

१ ७ । सर्वं परिक्रोशं तदि जम्भया कृकदाशं । आ नू न० ॥ २७ ॥

जाया कुठिकरत्या, स लक्षान् प्रति परित्वच बगादधि चोरारक्षा-
दप्यधिर्वं दूरदेशं यताति, पतनु । अवत् पूर्ववद् । यताति, लेटि-
कड़रत्यः । कुण्डलाच्या, कुण्ड इहै, इतितो शुभं यातोः (पा ६ । १ ।
६८ ।) इति नुमागमी, अक्षरान् कुण्डले, कुण्डलशब्दे, हकारात्परस्या-
कारस्य चकारज्ञान्दसः, कटवर्णवेति वक्तव्यमिति वार्तिकेन आवं, तद-
चतीति कुण्डलाच्यो, अतिकृ (पा ६ । २ । ५८ ।) इति चलेष्य, चौ (पा ६ । ३ ।
५९ ।) इति पूर्वपदस्य दीर्घत्वं, अचलेष्यति वक्तव्यमिति वार्तिकेन
डीष्य, चौ (पा ६ । ३ । ८२ ।) इत्याकारस्योदासत्वं ॥ ६ ॥

सप्तमीक्ष्य च माह सर्वम्भरिकोशमिति । यदिक्रोशम्भरिधये सर्वते
ज्ञानोशकर्त्तारं पुरवर्ण तदि मारय, ज्ञानदास्य अम्भादिधये हिंसाप्रदं
प्रत्यनु जम्भय मारय । अवत्पूर्ववद् । परिक्रोशं, कुण्ड अक्षरे दीदले च,
परितः कोशयतेति परिक्रोशः, पचादच्, कुण्डलपदप्रवृत्तिस्तरतः ।
तदि, इति हिंसागत्येः, अभेष्यः (पा ६ । ३ । ६६ ।) इति बादेष्यः,
वस्य, असिद्धवदत्राभास् (पा ६ । ३ । ८१ ।) इत्यसिद्धत्वात्, अतीष्यः
(पा ६ । ३ । १०५ ।) इति कैरुद्धभवति । जम्भय, अभिन्नश्चन्,
चुरादित्वात् सार्थिको खिच्, श्रपः पित्तादनुदासत्वे शिच एव सदः
शिष्यते । कृकदाशं, कृकु हिंसायां, ज्ञानाधारार्थिकसिद्धः जातिशौका-
दिकः करप्रवययः, किदिवनुहत्तेर्युक्ताभावः, तथाप क्षेत्रो शिंसा, तो
दाशति प्रयच्छतीति कृकदाशः, वज्रवयहकादाशतेऽपि कृक उप-
यदे, क्षेत्रेष्वः क्षेत्रेत्वायादिक उब्मवययः, प्रवृत्यसरेषोदासः, द्विती-
यायामपि पूर्वरूपत्वे प्राप्ते, चा कृद्दति (पा ६ । ३ । १०५ ।) इति तस्य
वाधितत्वाद्यगदेष्यः, उदाक्षरितयोर्यदः (पा ६ । ३ । ४ ।) इत्या-
दिग्ना विभक्तोः शरित्वं ॥ ७ ॥ इति प्रथमस्य दितीते वासविंश्चो
वर्त्तः ॥ २७ ॥

चिंशुस्त्रं ।

१११ आ व इन्द्रं क्रिचिं यथा वाजयनः शतक्रान्तं ।
मंहिषं सिञ्च इन्दुभिः ॥

आ व इन्द्रमिति इविश्वर्यूर्चं सप्तमं स्त्रां, तुनःशेषस्यार्थं भावर्थं,
अक्षराक्षमित्येषा पादनिष्ठद्वयोचयः सप्तकाः पादानिष्ठद्वयुक्तामात्,
शशदिक्ष इत्येषा निष्पुण् आदितः वेदश्वर्यै इन्द्राः, आचिनाव-
आवयेत्याद्यालिङ्ग अस्त्विद्य, कर्त्ता उद्य इत्याद्यालिङ्ग उष्णोदेवलाकाः
यथा पादुक्तमस्त्रिकाः, आवोद्यधिकाक्षारं पादनिष्ठद्वयुक्तिरुपं पद्मौ
द्वयावान्विनोयस्याविति । ग्रथमान्त्रयमाह आ व इन्द्रमिति । वाज-
यनोऽहनिष्ठक्त्वा वयं तुनःशेषाः, हे ऋत्यित्यग्रमान्त्रा वेदे युक्तावं
सम्बन्धितमित्यर्थं इन्दुभिः सोमैरासिद्धे सर्वतः सिद्धामहे लर्द-
यस्तः । कीदर्शं, एतत्ततु तत्त्वाङ्गाकर्मेऽपेतं । मंहिष्ठमतिशयेन प्रहृष्टं,
सेषमें हृष्टान्तः, यथा येन प्रकारेण क्रिविमवटं ज्ञेन पूर्वति लडत् ।
क्रिचिं, दृश्याद्यां पञ्चाद्यां छविशब्दं अक्षरवान् साधनिकव्या-
भवति, अतापि च क्रिविशब्देऽवटः । काठ इक्कादिषु चतुर्दशशु शूय-
नामद्य क्रिचिः शूयः स्त्रद इति पठितं । हुक्त्यक्तरये, क्रिविहागमर्थं
निपातत इति निघण्डुर्मार्यं । वलुतस्तु क्रिवि हति च्छेदने, क्षयत
इति खेति, छविष्ठविश्वविश्ववि किकीदिवि इत्योऽयादिकस्त्रजे क्षिक्
प्रत्ययात्तो निमातितः, अत एष तद्वद्वलोपः, विष्वादाद्युदामर्थं ।
यथा, वचेति यादामीति पिट्कृत्येव सर्वानुदामर्थं । वाजयनः,
वाजयनाक्षरं अस्त्वाः, सप्त आवनः अप्त् (पा ३। १। ८।) इति
अप्त्, ग इन्द्रस्यपुत्रस्य (पा ७। ४। १५।) इति इन्द्रदीर्घवयेः प्रति-
वेद्यः, अन्यामस्यात् (पा ७। ४। १०।) इति पुत्रदीर्घविधावानु-
आपनात् । मंहिष्ठं, महि इत्यौ, अतिशयेन मंहिवा मंहिष्ठः, तुम्भ-
म्भिः (पा ५। ३। १५।) इति लज्जादिक्षमपत्तयः, तुरिक्षेमेयः तु
(पा ५। ४। १५।) इति इत्योपः, इष्टो निज्वादाद्युदामर्थं ।
तित्वे, विचिर् लज्जे, धारादेः कः चः (पा ५। ३। १५।) इति
वस्त्र कलं, वर्णवेनैवत्तवलं, हेमुभासीनः (पा ५। ३। १५।) इति
तुमामनः ॥ ११ ॥

- १२। शतं वा यः शुचीनां सहस्रं वा समाशिरां ।
रुदु निम्बं न रीयते ॥
- १३। सं यन्मदाय शुभ्यिण इना खस्योदरे ।
समुद्रो न व्यवा दधे ॥
- १४। अथमु ते समतसि कपेत इव गर्भिं ।
वचस्तच्चिन्न ओहसे ॥

हितोशब्दमाह शतं वा य हति । य इकः शुचीनां उज्जाता
सोमानां शतं वा ग्रासस्त्रात् समहं वा, समाशिरां समोचीनोशिरां-
खेन अपवर्क्षेषोपेतानां सोमानां सहस्रं सहस्रस्त्रात् समहं वा
रुदुरोषते आगच्छ्वेष, सोऽस्माग्नुग्रहात्तिति श्रेयः । सोमघातो
इहान्तः, निर्वज, निर्वमिव, वथा निर्वदेशं आप्नः आप्नुवक्ति तदत् ।
केमाशिरां, ओञ्ज पाक इवस्य समाङ्गपूर्वकस्य लियि, आपस्युधेयामा-
द्युः (पा ६।१।६६।) हत्वा इनशिरादेष्ठो निधातितः, वज्रोर्मै
पूर्वपदप्रवृत्तिस्तरात् । रीयते, दीञ्ज खव्ये, दिवादिभ्यः शग्रु ॥२॥

हितोशब्दमाह सं यन्मदायेति । तत्पूर्वतां शतं सहस्रं वा, शुभ्यिके
दक्षवत् इवस्य, मदाय मदाये, संयत् सङ्गतः भवति, इति शि आर्गे-
नेव, श्वेन सहस्रेष्व च, खल्येन्द्रसोदरे, व्यथो आहिदंधे धृता भवति ।
तत्त्वं इहान्तः, समुद्रे न समुद्र इव, वथा समुद्रसध्ये जवं व्याप्तं वदत् ।
इना, सर्वा दण्डुकः (पा ६।१।६६।) हति हितोशाया ठार्म आदेष्ठः ।
व्यथः, व्यथः शुटाहित्वमनसोति प्रस्तिभाववा छिद्धावस्था प्रतिष्ठि-
त्वात्, यहिज्या (पा ६।१।१६।) हत्वादिना तत्त्वाकार्त्तं व
भवति, व्यथो नित्यादायुदात्तर्त्तं । इष्टे, इवाते: अस्मैषि अभ्यास-
क्षम्यज्ञवेषु छतेषु, आतो जोथ इष्टि च (पा ६।१।१६।) हत्वाकार्त्त-
क्षोप्त, प्रवद्यस्तेषाक्षोदात्तर्त्तं, हि च (पा ८।१।१०।) हति धति-
वेष्टादिषासाभावः ॥३॥

चतुर्थस्तिथमाह अवमु त हति । ये इत्य, अवमु अवमति हत्वान्तः
सोमस्ते लदधै अभ्यादितः, च चोमं समवसि समव लावस्ते
क्षाप्तोति, तत्त्वं इहान्तः, व्योत इव, वथा व्योवास्थः तत्त्वी अस्मैषि

१४। स्तोत्रं राधानां पते गिरीहो दीर यस्य ते
विभूतिरस्तु मूनृता ॥ २८ ॥
१५। उद्घस्तिष्ठा न उतयेऽस्मिन्वाजे शतक्रतो ।
समन्येषु ब्रवावहे ॥

मर्मधारिबो लोपीलो प्राप्नेति तदत् । तचित् तकादिच कारवाहो उक्त-
दीर्घं च चोहसे प्राप्नीति । अतसि, अत सातक्षणमने । कपोत इष्ट,
कपोतोत्तम् पक्षेवीकादिच ओत्तम् प्रवयः, वस्त्र पत्तव, अवयेन सभ्यो-
शासः, अथवा अव्युत्पन्न इष्ट, कपोतसे दीर्घ इक्षेण गुबदिति छिट्क-
नेन गुबददातः । मर्मधिं, भ्रमेऽस्यां धीयत इति मर्मधिः, कर्मधिकारजे
त (पा ३। ३। ५३।) इति किंप्रवयः, छटुतरपदप्रक्रियादर्थं ।
चोहसे, तुहिर् दुहिर् उहिर् चर्वने, अव्येनात्मनेपदं ॥ १ ॥

यस्मीकृतमात्रं लोत्रं राधानामिति । हे इक्ष, राधानां धक्षाना-
म्यते धनानाम्याचक, गिरीहो भीर्मिहस्तमात्र, दीर ग्रीर्योपेत, वस्त्र
ते तद लोकमीदृशः भवति । तस्य तद विभूतिर्वच्छोः दृष्टता ग्रिय-
सावह्यपात्तु । लोत्रं, कुञ्ज लुक्षी, इत्यक्षात्, दाढीश्वसयुक्तस्तु (पा ३।
४। १५२।) इत्यादिना एत्यप्रवयः, पक्षादर्थं आदृश्, अथवा लोकु-
दित्यनिर्वर्त्तेऽत्, सज्जापूर्वको विधिरनिल इति परिभाषया उक्ति-
नं भवति । राधानाम्यते, राध साध संसिङ्गी, राधुवन्धेभिरिति राधा-
नि धनानि, शुद्धामन्त्रिते प्रशाप्तवस्तुरे (पा ३। १। ५।) इति पदाक्ष-
रद्वावात् अद्यामन्त्रितसमुदायस्तु निवासः । गिरीहः, दीर प्राप्नेते,
विहीनाधार्थमन्तस्तीति कारकपूर्वकस्यामि वहतेरस्तुप्रवयः, गति-
कारकयोरपि यूर्वप्रक्षतिस्तरं अत्युक्तवात्, विदिवदुहतेरय-
भावदिः, पूर्वप्रदृश, वैक्षयधावा दीर्घ इकः (पा ३। ३। ३५।) इति
दीर्घभावक्षमदसः, बाहुकमामन्त्रिताद्युदातः । विभूतिः, तादौ च
गिति (पा ३। ३। ५०।) इत्यादिना गते: प्रक्रियादर्थं ॥ ५ ॥ इति
प्रथमस्तु इतीचेऽक्षिणिः दर्शः ॥ १८ ॥

ददीकृतमात्रं ऊर्जकिष्ठान इति । हे भ्रस्तक्षेत्रे अतस्तक्षणम्योपेत,
अस्मिन् प्रवत्ते वाचे सङ्ग्रामे नोऽस्माकमूर्तये इत्याचर्य ऊर्ज उत्तर उत्तर-
प्रक्रिय भव, लक्षात् निषिलात्तेतु कालीकारितु सन्तुष्टात्ते तत्प-

१७१ योगे योगे तपस्तरं वाऽते वाऽते हवामहे ।

सखाय इन्द्रमूतये ॥

१८१ आ था गमद्यदि त्रिवत्सहत्तिणीभिरुतिभिः ।
वाऽतेभिरुप नो हवं ॥

विचारवामः । विळ, घटेतुवक्षिः (पा ३ । ३ । १३५ ।) इति संहितायां होक्तः । उत्तरे, ऊति यूति जूति साति चेति वीर्तवत्ता (पा ३ । ३ । १३७ ।) इति क्तिन उदात्तत्वं । अक्षिरु, ऊहिइभूदायण्यन् (पा ३ । ३ । १३१ ।) हवादिना सप्तन्ना उदात्तत्वं ॥ ३ ॥

सप्तन्नोष्टवमाह योगे योगे इति । योगे योगे प्रवेशे प्रवेशे यत्तत्त्व-क्षीयक्षमे, वाऽते वाऽते कर्मविचालिनि तक्षिक्षलस्तिन् सप्तामे, तत्त्वत्त्व-मतिग्राहेन इलिग्रन्थिर्व, ऊत्तरे रक्तार्थे, सखायः सखिवत् पित्ता वर्ण, हवामहे आङ्गदामः । योगे योगे, युजिरु, वेगे, इत्यत्ता (पा ३ । ३ । १३८ ।) इति वर्ज, वर्जेः कुषिरुपस्तोः (पा ३ । ३ । १३९ ।) इति कुम, वर्जो विजावादायुदात्तत्वं, नितवीक्षयोः (पा ३ । ३ । १४० ।) इति गीष्मायां दिर्भावे सति आनेहितायुदात्तत्वं । तत्त्वत्त्वं, तदस्त्रायदात्त, आङ्गदायामेधावत्तोः विनिः (पा ३ । ३ । १४१ ।) इति विनि प्रत्यक्ष, विन्नतोऽनुवृत् (पा ३ । ३ । १४२ ।) इति तत्त्व इत्यस्तोऽनुवृत् ॥ ३ ॥

अष्टमीष्टवमाह चा चा इमदिति । यदि अवत् वद्यविमित्तो वेदु-कारीवं इवनामानं इद्युयात्, तदानो वद्यमेव सहस्रिभिरुतिभिः-वज्ञनिः पाकनैवैरवैरवैय उप समीपे, चा च अवस्थमावस्थदत्त-चेत् । च, अक्षितुनुप (पा ३ । ३ । १४३ ।) इति संहितावां होक्तः । गमत्, किर्त्त्ये चेत् (पा ३ । ३ । १४४ ।) इति किर्त्त्ये चेत्, चेटोउद्धृतो (पा ३ । ३ । १४५ ।) इवडाममः, इत्यत्ता लोपः परक्षेपदेत् (पा ३ । ३ । १४६ ।) इत्यकामत्तोपः, चदा इत्यस्ते चुक्ति, मुक्तादिषुताष्टुदित्ता परक्षेपदेत् (पा ३ । ३ । १४७ ।) इति झेदकादेत्, वज्ञवं इत्यकाम-स्तोपेत् (पा ३ । ३ । १४८ ।) इत्यडभावः । अवश, चु अवश, इहृ-वस्तेष्वायगमः । वाऽतेभिः, वज्ञवं इत्यत्तिभिः मित्रेवादेष्वायगमः । इहृ, भावेऽनुपत्तर्मत्ता (पा ३ । ३ । १४९ ।) इति झेदतेष्व, वस्तेष्वायगमः । अवशः विजावादयुदात्तत्वे आनुवादेष्वायुदात्तत्वं ॥ ३ ॥

१६१ अनु प्रत्नस्योक्त्वा हुवे तु विप्रतिं नरं ।

यं ते पूर्वं पिता हुवे ॥

१७० १ तं त्वा वयं विश्वारा शास्महे पुरुहूत ।

सखे वसो जरितृभ्यः ॥ २६ ॥

इतमीवचमाह अनुप्रलक्षेति । प्रदत्ता पुरातनस्योक्त्वः शास्महू^१
शम्भूप्रस्तु उक्ताश्चात्, तु विप्रतिं बहून् वज्रागान् प्रतिमनारं, नरं
भुवरमित्यं अनुज्ञवे अनुज्ञमेव शम्भूकाङ्क्षायामि । यं ते त्वामित्यं विता
मदीयो जगतः, पूर्वं पुरा लक्ष्मीशानुकान्काने उवे आहूतयाज, तमा-
ङ्क्षायामीति पर्याचार्ययः । ओक्त्वः, नविशयस्याविवक्षास्येति फिट्कूचे-
शाश्चात्तात्त्वं । उवे, क्लेश स्वार्थाद्या शब्दे च, इटि बड्डं छन्दसीति
क्षम्भवाद्यत्वं, पूर्वपूर्वत्वं, गुणे ग्राहे, किञ्चित् च (पा १।१।५।) इति
प्रतिवेषा, उवडादेषः, प्रववक्ष्यैवात्मेतात्त्वं, पादादित्वादिवातः ।
तुविप्रतिं, तुवीर्ण बहूना प्रति गतारं, अथ प्रतिशब्दो भीमसेनै-
भीम हति यस प्रसिद्धनुशब्दं उक्तविता तदात्ता तदर्थं क्षम्भवति, अतः,
प्रतिः प्रतिविधिप्रतिदानथेः (पा १।१।५।५२।) इतिवत् सखदधमत्वेन
विप्रात्तात्त्वं नविशयेन, पूर्वामुक्त (पा २।२।१३।) इत्यादिना वष्टो-
क्षमात्त्वियेषाः । उवे, क्लेशो लिटि, बड्डं छन्दसीति पूर्ववत् सम्भवा-
दवदधूर्वत्वे, इवं चन्द्रवक्तव्ये, छन्दसि चेति वक्तव्यमिति वार्तिकेन
दिव्यवनाभावः, यहूतामित्यं (पा ८।१।५६।) इति बहुत्तदोगा-
इनिश्चातः ॥ ६ ॥

इतमीवचमाह सं खा ववमिति । हे विष्वार, सर्वेवर्द्धीय,
मुवहूत वज्रमिति लक्षकर्म्मक्षाहूत, सखे सखिशम्प्रिय, वसो निवा-
क्षमैतो, इज्ज, सं पर्वीस्त्वगुवद्युक्तं त्वा, जरितृभ्यः क्लोत्वामनुयद्यहर्ये, वयं
आहाक्षमै प्रार्थयंत्वे । आशाक्षमै, चाक्षपूर्वकाशामुख्याया, चर्दि-
प्रभृतिभ्यः इयः (पा २।१।५२।) इति उप्यो चुक्त । वसो, वामनिते
क्षमात्त्वादिकर्त्ते क्षमात्त्ववचनं (पा ८।१।५१।) इति पूर्वसाक्षिय-
माक्षवत्त्वप्रतिवेषात् पराङ्मुखावे सति, वेषमित्वादेव वा क्षमनित्वनि-
कातेव वा सर्वाद्युदात्त्वं । जरितृभ्यः, वर्तिः तुविक्षम्मा, इत्यवित्त-
एत्तोदात्त्वं ॥ ७ ॥ इति परमस्य विवीवे एकोलचित्तो चर्तः ८ ८८ ।

१९१। अस्माकं शिप्रिणीनां सोमपाः सोमपाद्वान् ।
सखे वज्रिन्तसखीनां ॥

१९२। तथा तदस्तु सोमपाः सखे वज्रिन्नथा कृष्ण ।
यथा त उरमसीष्टये ॥

इत्यादशीम्बद्धमाह अस्माकं शिप्रिणीनामिति । ऐ सोमपाः सोमस्य
पात्र, सखे सखिविष्यव, वचिन् वज्रयुक्तेऽन्, सखीनां सखिवस्प्रियावान्,
सोमपाद्वान् सोमस्य पाद्वायामस्माकं, शिप्रिणीनां हीर्वाभां इनूभ्या
वासिकाभां वा युक्ताभां, गर्वां समूहस्वल्पतादादत्तिस्तिर्णेवः । शिप्रि-
णीनां, अद्वेष्यो ढीप् (पां ४। १। ५।) इति ऋग्, तस्य पित्त्वादगुदा-
त्तसेवति प्रव्यवस्थः शिष्यते । सोमपाः, आमनिवस्य सविशिष्ट-
तादामनिलाद्युदासत्तं । सोमपाद्वान्, आत्मा भविन् (पां ३। ३। ५।)
इति वनिप्, अद्वेष्योऽवः (पां ५। १। १३।) इत्यमोऽवाद-
क्षेयः ॥ १ ॥

इदशीम्बद्धमाह तथा तदिति । ऐ सोमपाः सखे वचिन्, इहये
उभिज्ञितार्थे, ते वज्रानुयहं, यथा वेत्रं प्रकारेव, उभसि वयं काम-
सामहे, त्वं तथा कुरु, त्वयसादात्तदभीर्णं तथात् । क्षयु, त्रिवि हिंसा-
परव्योर्वा, इदित्वाऽनुम्, क्षिप्तिहस्तयोर्वा (पां ५। १। ८।) इत्यु-
प्रव्यवस्थस्त्रियोत्तेव वकारस्याकारः, अतो लोपः (पां ५। ४। ६।)
इति तस्य कोपः, स्त्रानिवद्युदाकाश्चूपधगुणाभावः, उत्तमप्रव्यादस्यो-
गपूर्वात् (पां ५। ३। १०।) इति वेनुक् । उभसि, वयं कामो
इदस्तो भविति, चदादित्वाऽच्छ्योऽनुक्, यहि ज्वा (पां ५। १। १६।)
इति सव्याकारं, प्रव्यवस्थः, यदृशयोमादग्निवासः । इहये, इत्यु-
प्रव्याया, क्षिप्ति ज्ञते, तितुचवदसिद्धस्तरक्षेत्रु च (पां ५। १। ६।)
इति इट्प्रविष्यव, महा यज्ञते: क्षिप्ति, वचिन्प्रियजाहीना (पां ५।
१। १५।) इत्यादिग्ना सव्याकारं, वकारिग्ना वत्ते चुर्वं, पूर्वस्त्रिन् गच्छे,
अभेदवेष्यप्रवस्थविह (पां ३। ३। ६।) इति क्षिप्ति चदात्म, दिवी-
वे तु अव्यवेन ॥ १५ ॥

१९३। रेवतीर्नः सधमाद् इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः ।
कुमजो याभिर्मदेम ॥

१९४। आयत्वावान्तमनाप्नः स्नोतृभ्यो धृष्णवियानः ।
कृणोरसं न चक्रेषाः ॥

चयोहश्चीम्बमाह देवतीर्न इति । कुमजोऽप्रवक्तो वर्णं, याभिर्मेभिः सह भद्रेम इव्येम, इत्ये सधमादे, यस्माभिः सह इव्युक्ते सति, वोऽप्साकं, ता भावो, रेवतीः चीरात्पादिधमवताः, तुविवाजाः प्रभूतत्वजात्त्वं, सन्तु । रेवतीः, रथिश्चात्पादतुष्टि, ददीर्नतौ वज्रलिति वार्तिकेन सम्भासारत्वं, प्रदमूर्च्छं, इन्द्रसीरः (पा० ८।८।१५।) इति भगुषो वर्णं, वाइन्द्रवि (पा० ८।१०६।) इति पूर्वसंवर्णं शीर्षं, या देश्चात्पाद भगुष उदात्तात्वं वज्रात्पादिति वार्तिकेन देश्चात्पाद-इवात्पादिभिः भवतीति पूर्वसंवर्णं । सधमादे, भद्रतिश्चात्पाद, चीरादिवः, तत्र माद्यतीति सहमादः, प्रचाद्यत्, सधमादस्यायोऽक्षम्भिः वज्रत्वं (पा० ८।६।६६।) इति सहश्चात्पाद सधादेषः, चायत्प्राक्षात्पादित्रिकात्वां (पा० ८।८।१०४।) इवात्पादपदानोदात्तात्वं । तुविवाजाः, तु इव सौभी धातु, चाच इतिश्चात्पादित्रः प्रत्ययः, क्षम्भापूर्वकत्वात्प्रयोगं न भवति, वज्रीरैषां पूर्वप्रकृतिस्तरत्वं । कुमजाः, तु एव्ये, यस्मात् त्रिष्टुपि, तुगभावश्चात्पादः, क्षम्भुद्ध्वरं भगुष (८।१।१७।) इति भगुष उदात्तात्वं । भद्रेम, भद्रो इव्ये, वज्रयेन ग्रष्टः, अदुपदेश्चात्पादव्यातुकानुदात्तत्वे इषाः प्रियादनुदात्तात्वं, तदो धातुश्चात्पादित्वे ॥ ११ ॥

तुविश्चीम्बमाह या व त्वावानिति । वे धृष्णो धार्हयुक्तेष्व, यावान् त्वावान्धो देवताविश्वेषः तत्त्वातः त्वदगुयश्चवश्चात् च्यवेवातः तत्, इवात्पादित्राभियोग्यमातः, क्षीराभ्यः सोऽप्सामभुयश्चाय, तदभीक्षमर्थं, च चवश्च, यात्प्रयोः, यातीय प्रकृतिप्रयु, तत्र हस्तान्तः, अप्योः दृष्टसु, यस्मायेवत्वं च, वदा चक्रं प्रकृतिप्रयु वदेष । त्वावान्, वदुषप्रकृतेष्व, तुविश्चात्पादिभ्यां इव्यसि साहस्र उपवाह्याभियोग्य वार्तिकेन वतुषं, प्रभ्योत्तरप्रदीप्योग्य (पा० ८।८।६८।) इति भग्यमात्त्वा यादेषः, या यव्यात्पादः (पा० ८।६।६५।) इति इवात्पादात्मां, वदुषः प्रिया-

१९५। आ यद्युक्तः शतव्रतावा कामं उरितुणां ।

ऋणो रक्षन् शब्दीभिः ॥ ३० ॥

१९६१ शशुदिन्दः पोपुष्टिर्जिंगाय नानदहिः शशू-
सहितीनानि । स ने हिरण्यरथं दंसनावान्त्स
नः सनिता सनये सनो इदात् ॥

इन्द्राजले प्राविष्टिकष्टः शिष्यसे । तत्त्वा, ममेवासुदेशात्मः
 (पी० १। १६५।) इवाकारत्तोपः । श्वरो, शिष्यवा प्रागक्षेपे,
 चक्षिष्ठधिष्ठिलिपेः क्वः (पी० १। १६०।) इति क्वःप्रत्ययः, चाम-
 नितासुदात्तात्मः । इवान्, ईश्वरगती, छन्दसि चिट्ठ, तस्य, किटाकामज्ञा-
 (पी० १। २। १०६।) इति आनन्दादेशः, अचिन्तुधातु (पी० १। १।
 ७३।) इत्तदिना इयुक्तादेशः, द्विर्वचनप्रकरणे, छन्दसि वेति वक्ष्य-
 निति वचनादभासो न कियते, चितः (पी० १। १। १६।) इवन्तो-
 दात्तात्मः । उक्तोः, अज्ञ गती लक्ष्मि शत्ययेन तिपः चिपि, इत्यत्र (पी०
 २। ४। १००।) इति इकारत्तोपः, सत्त्वादिक्षुभ्यु उः (पी० १। २।
 ८।) इयुः प्रत्ययः, सार्वदातुकेऽग्रजाः, वज्रं हन्दस्यमाणीतेऽपि (पी०
 १। ४। ७५।) इवहात्तमाभावः, विष्णवस्तस्यान्तोदात्तात्मः । अस्य,
 अत्यस्यादेवन्त्येति षट्क्ष्येवासुदात्तात्मः । उक्तोः, अवाहस्येवारम्भा-
 न्द्रस्यः । १४ ५

पश्चदार्थवत्तमाह या यदुव इति । हे शतकतो इति, पत् दुषो धर्म-
कामिकार्थरूपं, व्यासोऽभिरात्मयमस्ति, तं कासं जटित्वार्त सोलुवा-
मनुप्रहाय आकृत्योः, व्यानोय प्रश्निपक्षि, वेष द्वादशः शतीभिः
कर्मभिः इवटोचित्वाप्तरविभैः अर्थं न, यथा अर्थं प्रश्निपक्षिः
तदृह् । शतीभिः, शतीश्वः शतरक्तवादिर्णग्निः व्याद्युदाजः । १५ ।
इति प्रथमस्य इतीत्येति चिंशो वर्गः ॥१०॥

बोहस्त्रीमन्मत्त इति । तु उत्तेजेव हर्षं हिरण्यरथं
कलादार्चा प्रतिक्रियाह, सप्ताम लाभ्यर्थं, वस्त्रादिकः कूथमानः प्रतिवा-
मन्मत्तं हिरण्यरथं ददौ तत्तेजार्चा ब्रह्मोदयाच इत्यादिक्षं इतीति ।
इत्थः इत्थद् वर्वदा धर्मति वैदिकमन्मत्तिमि विवादं वित्तवाच-

१.९७। आश्विनावश्वावत्येषा यातं शवीरया ।
गोमहस्वा हिरण्यवत् ॥

अस्त्रैरितिशेषः । वीदैश्वैर्लैरज्ञैः, प्रोपुषद्विः, चासभक्षयावन्तरभा-
विनन्तोलश्वर्द्धं कुर्वद्विः । नागदद्विः, नागदद्वास्यग्रहं फ्रेश्वर्ष्वर्द्धं कुर्वद्विः ।
आश्वस्त्रिः, पुजः पूर्वर्द्धं वा अस्त्रिः, । दंसनावान् कर्मवान्
सनिता दाता स इत्त्रो, नोउजाकं सनये सम्भवाये, हिरण्यरथं सुव-
र्णनिर्मितं रथमहात् दत्तवान्, सनः सनः सन इति चिवत्तिराद-
राचं । प्रोपुषद्विः, प्रोपुष पर्यातौ, अस्त्राद्युक्तिः, अस्त्रासहकादिवैषौ,
क्षणः (पा ७।४।५६।) इति क्षणत्वे क्षणे, गुणो यद्युक्तेः (पा ७।४।५८।) इति गुणः, अतोवशवाया उत्तं द्वादसं, अस्त्राद्युक्त्य-
मन्त्राद्युक्तिः, अस्त्रासामादिः (पा ८।१।५६।) इत्याद्युक्तात्मतं ।
चिग्राय, जि जये, लिटो, डलि, हड्डि, द्विर्वृक्षनेत्रिं (पा १।१।५६।)
इति व्याख्यिष्ठद्वावाच्चिः, हत्यस्य दिवंचनं, सन्निटोर्जेः (पा ७।६।५७।)
इत्यमासादुपरस्य कुर्वं । नागदद्विः, वद अस्त्रश्वर्द्धं, पूर्वपद्मसुक्ति,
दीर्घात्मिकः (पा ७।४।५६।) इति अस्त्रासस्य दीर्घं, पूर्वपद्मसुदा-
न्त्रं । आश्वस्त्रिः, वत्त प्रावने, अस्त्रं सर्वे पूर्ववत् । हिरण्यरथं,
समातत्वं (पा ८।१।५२।) इत्यन्तोदात्मतं । अदात्, मातिक्षा
(पा ९।४।३०।) इति चित्तो तुक्त् । दंसनावान्, अयो दंसो वेष
इति कर्मवान्तम् पठितो दंसप्रवर्द्धं, दंस वद दंसना, तदस्ताक्षीति
मनुष, दस्यते उनेति दंसना । १६॥

प्रातरनुवाके अचिने क्षणैः गायने छन्दात्मे आश्विनावश्वावत्येति-
हृष्टः, अश्वाश्विन इति खल्ले अश्विना यज्ञरीदीप्त आश्विनावश्वावत्येति
द्विषयं, लस्मिन्सुखे ग्रथमां खल्ले सप्तदशीवृत्तमाह आश्विनावश्वा-
वत्येति । इत्येव ग्रेटिः वनःप्रोपुषिनी तुक्ताय, वथाय नागर्दं,
तमिक्त उद्यापाश्विनी वै देवावामिष्वज्ञौ वै तु ल्लुहि, आष लोत्पुष्पा-
मीक्षि स तुक्ताय वै उद्याटेव द्वचेनेति । अस्त्रावश्वा वक्षभिरस्त्वयुक्ता
है अश्विनी, अवीरया ग्रेष्यमालया इवा क्षेत्रेन सह वायातं, अस्त्रिय-
कर्मवायश्वर्द्धं, है दत्ता अश्विनी, युवक्षोः प्रसादत्, ग्रोमत् वज्रमि-
गीमिर्षुक्तः, हिरण्यवद्वज्ञा हिरण्येन वृक्षमसादीयं एवं अश्विनिवैषेः ।
अस्त्रावश्वा, गम्भे क्षेत्रात्मेन्द्रियविश्वरूपस्तती (पा ८।१।५२।)

१९६। समानयोजनो हि वां रथो दत्तावभर्त्येः।
समुद्रे अश्विनेयते ॥

१९७। न्यून्यस्य मूर्द्धनि चक्रं रथस्य येमयुः ।
परि द्यामन्यदीयते ॥

१२०। कस्तु उषः कथप्रिये भुजो मत्तो अमत्ये ।
कं नक्षसे विभावरि ॥

इव दीर्घं । इषा, ज्ञानेकाचक्षुषीयारिचिंभक्तिः (या ६।१।१५४) इव छवीवद्या उदासाम् । यातं, या प्रापये, कोटि तत्त्वां, अदादिता-
च्छ्यो कृच् । इवीरया, यु नतौ, क्षमुद्युक्तिपठिगौटिभृत्यियोगारिच-
र्दण्डत्वयो वज्रजवधवादसार्थं भवति, नित्यादाद्युदातत्त्वं । १०।

अहादृष्टीमध्यमाह समाक्षयोजन इति । इह इषाविचिनी, वा द्युयोग-
सम्बन्धी रथः समानयोजनो युवयोर्हयोरेकरथाकृष्णलादुभवार्थे सर्व-
देव युव्यसे, युक्तः सरथा, यमती विनाशरहितः, यपतिहतगतिदि-
ग्नार्थी, अत रथे हे क्षिनी, हि यसात् समुद्रवस्त्वसात् यमुडित्त-
दीक्षे ईयसे गच्छति । अन्वदिक्षनामसु परितं समुद्रग्रन्थे वाचा रथे
याच्छ्वाणी, समुद्रः प्रमात् सरुदक्षकसाराहः समभिन्नवक्ष्येयमात्रा ।
एकोइकेऽक्षिग्नि भूतानि समुद्रको भवति समुद्रतीति । समाक्षयोजना,
वज्रवीर्या पूर्वपदप्रविक्षयत्वं । ईयसे, ईक्षमी, यहुपरेशाक्षाद्वै-
धातुकानुदातत्त्वे, यमो वित्तादाद्युदातत्त्वं, हि च (या ८।१।१०।)
इति विवरतप्रतिवेदः । १८ ।

इकोनविश्वीस्त्वमाह व्याक्षस्तेति । ते अविचौ, युवा, अव्यक्त
एत्तु विवाऽग्नियुमस्त्वास्य इष्य पर्वतस्तु, मूर्द्धनि उपरि, रथस्तु तत्त्व-
भवदीपरथसम्बन्धी रथं चक्रं, निवेमद्युर्लियमित्यवनी, अन्वाचक्रं
परि शो युक्तेवस्तु परितं ईयसे गच्छति । युव्यस्तु, यव्यवस्तुम्भं,
सर्वये कविक्षानं, खाचापाऽविहितिध्यर्थमित्यावास्तिस्तेव इत्तो
याप्रक्षयः, याप्त्वमर्याद्यक्षः, हृष्टति च (या ६।१।१०।) इति यव्यवस्तु,
प्रवदयस्तेवनीदातत्त्वं । येमयुः, यमु उपरमे, चिति चिटि, यत रथेहक्-
माष्टेवादेशादेविचिठि, (या ६।१।१०।) इत्येत्याख्यात्येत्यो । १८।
प्रवदरक्षुवासे अस्तित्वादसे उत्तरे ज्ञाते यापये ग्रन्थति यत्त्व-वज्र-

१२१। वर्ण हि ते अभन्नसाकादापराकात् ।
अश्रु न वित्रे अरुषि ॥

इति इवा, अप्योक्त्वेति रुद्धे कक्षा उप इति तिष्ठ इति सूचितं, लक्षितं च
प्रथमा खण्डे विश्वेष्मवाह वक्ष उव इति । अभिभावे प्रेतिः युक्तः श्रीप
षष्ठ्यसं तुष्टाव, तथाच त्रास्त्वं, तमसिगावूष्टुष्टवसं तु चृष्टय लोक्यु-
त्ताव इति, स उवसं तुष्टावात् उपर्येक हृष्टेतस्य इक्षवर्चुकाया-
विषायो भूमुचे कमीय ईलाक्ष्योदर्शं भवत्तुत्तरस्यामीवर्चुकाया-
विषायो भूमुचे मद ईलाक्ष्योदर्शेति । हे वधिष्ये लुहिष्ये, एवमेव
महत्त्वर्त्तिः, उव एतद्व्याभिष्येथे, उवः काकाभिभाविति देवते, भुजे
तव भोगाव, मर्त्ता भनुयाः को विद्यते, एव विभावति विषेषभमायुक्ते
उपो देवि, वा युववं नक्षत्रे प्राप्तोऽवि, उवेष्यितं भोगं दानुं न कोऽपि
मनुष्यः समयः, अत एव त्वं कमपि पूर्ववं भोगादेक्षया न प्राप्तोऽपि,
ईश्वरकाव नहिमेवर्यः । ते, ते लग्नावेकवद्वनस्य (या ८। २। १५।)
इति यद्यप्त्वद्वन्न ते व्यादेशः, उदानुदातः । कधिष्ये, कथं त्रास्त्वप्रवर्त्ते,
भूरादिदत्तः, द्वौ, अतोकोपस्य आजिवद्वावादुपद्वाद्वाभावः, चिन्ति
पूर्विकपित्तुलिपर्चत्त (या ८। ३। १०५।) इत्यह्यत्तया, वेरलिटि
(या ८। ४। ५।) इति विकेषः, तत्त्वाप, वष्टीसमत्ते, लायोः
सत्त्वावावस्त्रेऽक्षयं (या ८। ३। १६।) इति कक्षात्, यत्त्वावस्य
वक्षावावावस्य, आविभावाद्युदात्तं । भुजे, भज याकामाभ्यवहा-
रतोः, सम्मदित्तवावः दिप, काषेकावः (या ८। ३। १६८।)
इति विभर्त्तवदात्तात् । भर्त्त, अविहत्ति यम्मलमिदित्तुपृधूर्विं-
ध्यहित्तौ। आदिक्षत्तव्यवर्त्तयः, नित्तावादुदातः । वक्षते, वक्षत्तव्य
वक्षत्तयोः विभावति, भा दीहो, विष्ट्व॑वद्वात्, आविभिन्न-
वद्विविष्यत्त (या ८। ९। १४।) इति विष्ट्व॑, वक्षावव (या ८।
१। १०।) इति श्रीप, तत्त्वावेत्तेव वक्षावस्य देष्टादेशः, अवाद्यन-
शोऽक्षयः (या ८। ३। १००।) इति कक्षः । १०।

एवंविभीष्मवाह वर्ण हि त इति । अत्र व्यावश्यीते, विष्ट्व॑वाव-
वश्यीते, अविष्य आदेवमामे, उवः काकाभिभाविति देवते, ते तव
वक्षयं आवाव, वक्षीपवर्त्तनां, आपराकात् दृष्टपर्चत्त, वर्णं मनुष्या
वामन्त्वित न वोहु वक्षन्तां, विष्ट्व॑प्रविष्ट्व॑, देष्टाविष्ट्व॑ वर्ता-

१ २२ १ त्वं त्येभिरागहि वाजेभिर्द्वितदिवः ।
अस्मे रथ्यं निधारय ॥ ३१ ॥

एकत्रिशत्कर्त्ता ।

१ १ १ त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिदेवो देवानाम्
भवः शिवः सखा । तव व्रते कवयो विघ्नापन
सोऽजायत्त मरुतो भ्राजहष्टयः ॥

वारवोरक्षानमकाह प्रसिद्धमित्यर्थः । असम्भवि, मन चार्ये, वज्रार्थ
हृष्टसीति वज्रवचनाभ्यनोऽनुकूल, चुड़प्रश्नद्विदुदातः (या ६।
३।७।) इवागम उदातः, विष (या ८।१।१।) इति
पितातप्रतिषेधः । अस्मे, अशु चासौ, अशिष्युविलुटिकविलितिशिष्यक,
काप्रियोवादिकः शनप्रत्ययः, आमन्त्रित्युदातत्वं ॥ १ ॥

दाविंशीभृत्यमर्त्ति त्वं वेभिरिति । ए दिवे दुहितः खुदेष्वाया
मुत्ति उथो देवि, वेभिर्यजेभिसौरहौः सह, त्वमागहि यज्ञगच्छ, चक्रे
अक्षासु, रविन्मनं, निधारय नितरां स्नापय । वेभिः, वज्रां हृष्टसीति
वज्रशब्दाद्विष इवादेश्वराभावः । गति, असद्गुह्यं । दुहितर्दिवः,
पदस्थापि दिव इवस्य दिवे दुहितरिकन्यये यति पूर्वतात्, सदा-
मन्त्रिते पदाक्षवद्वत्ते (या ८।१।२।) इति पदाक्षवद्वावेष वशा-
मन्त्रितत्त्वुदायसु लर्णुदातत्वं, यहा कार्यकार्यं सक्षमायतिभा-
वमिति न्यायेन, सुवामन्त्रित इवस्य, आमन्त्रितत्वं (या ८।१।१।) इवाक्षुनिकेन वेदानेनकवाक्ये यति, परतात्, पदाक्षवद्वावे यति
सर्वानुदातत्वं, अत्यक्षर्योः वशामन्त्रितयोः यज्ञात्, अवयोः वज्रार्थं (या
६।१।८।) इति वज्रकाष्ठयोऽप्यः । अस्मे, सुपांसुकूल मूर्वसवर्णात्
(या ५।१।१।१।) इति वशवात् ग्रे आदेषः ॥ १२ ॥ इति विश्विष्यो
वज्रार्थः ॥ १२ ॥ इति सावनाचार्यविरचिते नाशवीचे वेदायप्रकाशे
प्रथमे मरुते वज्रोऽवज्ञातः ॥ १ ॥

सत्त्वेऽनुवाते पदाक्षवद्वावेष, वश वसये प्रथम इति प्रथमं वज्रार्थ-
कार्यर्थं, वाहिरयो विरक्ष्युपश्चिमि, चक्रमी वेदायप्रकाश-

१२१ स्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरस्तमः कविदेवानां
परिभूषसि व्रतं । विमुविशुस्मे भुवनाय मेधिरो
दिमाता शयुः कतिधाचिदायवे ॥

शिक्षुभः, हिंसालिङ्गुष्टकपरिभावया अग्रः, चमिदेवता, तथा-
चागुकमणिका, तममे शुगा हिंसालय आवेदं चिकुषक्षाहमीषो-
हस्ती चेति । प्रात्तरनुवाके आसेदे ज्ञातौ ज्ञातिवशसे च तममे प्रथम
इति खल्तं, अथेतखाराचेतिति खल्ते तममे प्रथमोऽङ्गिरा अविदि
मैविसूक्ष्मोजा अस्तोनितुन्दत इति सूचितं । अभिष्ठवद्वडहस्ते हस्ती-
येऽङ्गि आग्रिमावते शक्ते इदं द्वलं ज्ञातवेदस्य विविक्षानीयं,
सधारण छतीशस्य अर्थमेति खल्ते सूचितं, तममे प्रथमोऽङ्गिरा इत्या-
पिमावदनिति । वाक्येऽङ्गिरापिमावत इतत् द्वलं ज्ञातवेदस्य
विविक्षानं हस्तीयोनाभिष्ठविकेनात्मा, द्वतीशस्य सब्दनितिदिव्यात्,
अक्षिग्रं द्वलो प्रथमस्तुष्माह तममे इति, इति आसे, तं प्रथम आवाः,
आङ्गिरसानामृषीयो शर्वर्णा ज्ञानवात्ताहस्तोऽङ्गिरसोऽभवतिति । सधारण
भवदेवो भूता देवानामन्देष्ठा शिवः शोभनः सखा अभवः । तदे-
त्वैव तदीये कमर्मिक, अवयोनेधायिनः, विश्वामिषसो ज्ञानेत ज्ञानुशाना
ज्ञानवात्तमांशो वा, भाजदृक्षयो दीप्यमानाद्युत्ताः, सब्दो सर्वतस्त्वद्वाता
देवा अभावता । विश्वामिषः, विद ज्ञाने, विद्वा वेदनं, वज्रावयऽङ्गिर-
दैवादिको मत्प्रवृष्टः, तस्यात्मीति यादादिकद्वयो नः, प्रवृष्टः-
देवानोदात्तत्वं, विश्वामिषात्मीति वेदान्ते विश्वामिषः, पूर्वप्रदस्य, अन्ते-
वामिष हस्तते (पाँ १। ३। ११० ।) इति हस्तियश्वादवयहस्तमये-
उपि दीर्घं । अभावत, अनी प्रातुर्माणे, तस्य श्वनि, ज्ञानेऽर्जीं
(पाँ १। ३। १११ ।) इति आदेशः । भाजदृक्षयः, भाज दीप्ती, वाज-
देव एव एस वसार्वधातुकालुदात्तमे प्रातुर्करा, कृष गतराविवस्तात्,
त्रिष्टुपैर्वाच्चारां (पाँ १। ३। ११८ ।) इति श्विजन्त अविष्टु-
क्षते वज्रीहैः पूर्वप्रदप्रवृष्टविद्वान् ॥ १ ॥

हिंसालयस्ताह तममे इति । ऐ आसे, तं सधम आवाः आङ्गिर-
स्तमः अविष्ठवेनाङ्गिरा भूता, अविस्तेवावी वस् देवानामन्देष्ठां तत्त्वं

१३। त्वमग्रे प्रथमो मातरिशून आविर्भव सुक्रतूया
विवस्वते । आरेजेतां रोदसी हेतृष्यैऽसद्ग्राभी-
रमयज्ञा महो वसो ॥

कर्म परिक्षूष्टि परितः सर्वतेऽलङ्घोमि । कोहर्षर्ष, विचक्षी भुव-
नाय समस्तोकानामनुद्दहार्थे, विभूर्बङ्गविध आहरनीयाद्यनेकक-
षधारीत्यर्थः, भैधिरो भेषावान्, दिमाता इवोरदखोरत्यवः, यदा
इद्योर्लोकयोर्निर्माता, आशवे मनुष्यार्थं, क्षतिधावित् क्षतिभिः प्रकारैः,
सर्वत्र इथः प्रथान्, तत्त्वमनुष्यमद्विवित्तस्य तत्र प्रकारा इषत्ता
इति न केवापि द्वायत्त इत्यर्थः । भूष्टि, भूष अलङ्घारे, भैवादिवः ।
विभू, विप्रसम्बोद्धस्त्वचायां (पाँ १।२।१८०।) इति विष्वर्बाहू-
इतेर्दुप्रायवः, छटुत्तरपदप्रकृतिखरत्वं । भुवनाय, भूसूष्टिप्रिणभ्य-
न्हन्दसीयोगादिकः क्युनप्रत्यवः, शुब्रोरनाको (पाँ ७।१।१।) इति
शोरहादेऽग्ने विक्षुरेजायुदात्तत्वं । मेविधः, मेव सप्तमे च, असाद्वाङ्ग-
कक्ष इतन्प्रत्यवः, विक्षरः । दिमाता, हौ मातरै यस्यासै दिमाता,
नद्यसक्त (पाँ ५।१।१५३।) इति अप्यप्रत्यवो न भवति, मात्र नाळ-
कयोर्भेदेनोपादानाव्यवत्त्वेति कवयि विभाष्यत इति, 'सत्य माळ-
प्रवृद्धिषये पात्रिकालोक्ते, विचक्षादित्वादुक्तरयहोदात्तत्वं, यद
इयोर्नीवा दिमाता, समात्तस्य (पाँ ८।१।१८५।) इत्यक्षोदात्तत्वं ।
प्रथः, श्रीज् सप्तमे, भूसूष्टिप्रायादिनोग्यादिक उप्रत्यवः । क्षविधार, डत्त-
स्तस्य विम्बन्दस्य, वज्रमणवतुडतिसङ्काश (पाँ १।३।१६।) इति
सङ्काशसञ्जायां, संस्थायाविष्टर्थं धा (पाँ ५।१।१२।) इति धा-
प्रत्यवः । आवने, हन्दसीय इत्योगादिक उप्रत्यवः ॥ ९ ॥

इतीशाव्यवसाह त्वमभे प्रथन इति । हे अमे, ते नावदित्वका
प्रथमो मुख्यो भूत्वा वस्त्वं, अग्निर्बायुरादिक इति वायवेत्यासर्वत्र
मुख्यत्वावगमान्, दाटर्षर्ष, सुक्रतूया श्रीभगवत्त्वंस्त्वया, विवक्षते
प्रद्विष्टरते वज्रमात्राव, आविर्भव प्रकटो भव, तत्र सामये हहु
हौरसी द्यावाप्रसिद्धौ आरेजेतां आकम्भेतां । असते रेजत इति भग-
वेष्वर्योरिति वाकः । द्वादशूर्ये त्वादवरदयुते कर्मयि भारं भरवं
अस्त्वा ऊङ्गवानसि, हे वसो विवातहेषो वक्ते, नहः पूर्वान्देवाव-

हतः इदावसि । मातरिच्छा, निर्माक्षेत्रुलाभातान्तरिक्षं, उक्त
चक्षिति प्राप्तितीति मातरिच्छा वायु, अहुच्छिक्षादौ मातरिच्छन्
प्रभू वैष्णवादिकक्षप्रब्रह्मान्तो निपातितः । सुकृत्या, सुकृतुमालन
इच्छति, सुय आत्मणः क्षम् (पाँ ३।२।८।) इति क्षम्, अक्षत्ता-
र्यधातुक्षेत्रीदीर्घः (पाँ ३।९।२५।) इति दीर्घः, क्षवक्षत्त्वं धातु-
सक्षात्यात्, क्षप्रवयत् (पाँ ३।३।१०९।) इति क्षक्षरःप्रवयः,
वत्साप्, सुपां सुशृग् (पाँ ३।१।३६।) इति द्रवोदीक्षवचनस्य
क्षादेशः, द्विजो उदात्तनिहतिस्तरेव वस्त्रोदात्तलं, क्षद्वितायाः क्षन्ते-
वामपि इयते (पाँ ३।३।११७।) इति पूर्वपदस्य दीर्घतं । विव-
स्ते, विवासतिः परिचरक्षकम्, क्षमात् क्षम्यदाविष्टकावः त्रिप्,
क्षवयेनेष्वाक्षक्षलं, तदस्तात्म्यक्षिमिति मनुष् (पाँ ५।२।४७।)
इति मनुष्, मादुप्रधायात् (पाँ ८।२।६।) इति मनुषो वत्तं,
तस्मीमलर्थं (पाँ १।४।१८।) इति भत्तेन पदव्यमावात् वत्ताभावः,
मनुषः पित्तादनुदात्तत्वं, सातुर्स्तरः ग्रिष्मते । दोदसी, वा इन्द्रसि
(पाँ ३।३।१०६।) इति पूर्वसवर्णदीर्घतं । चोष्टवर्णं, हात्ता निहत
इति चोष्टवृक्षो यज्ञः, रक्ष् वरणे, बज्जलयज्ञादीष्वादिकः क्षम्,
उदोषपूर्वस्य (पाँ ३।१।१०१।) इत्युत्तं, इति च (पाँ ८।३।
७३।) इति दीर्घः, यदा रक्ष् वरण इत्यस्तात्, शति क्षु शास्त्रहजुषः
क्षम् (पाँ १।१।१०६।) इति क्षमप्रवयः । क्षविद्यमागमग्रामन-
मिति मुग्मभावः । क्षक्षत्त्वादधातुक्षेत्रीदीर्घः (पाँ ३।३।२५।) इति
दीर्घः । क्षयवा पूर्वपदुत्तर्दीर्घैः । प्रवयस्य पित्तादनुदात्तत्वे धातु-
स्तर, शादुत्तरपदप्रक्षतिस्तरत्वेव स एव ग्रिष्मते । क्षसङ्गः, सघ-
हिंसायां, क्षत् तु वज्रार्थः, क्षादिभ्यः त्वः (पाँ ३।३।७६।) इति
क्षुप्रवयः । पात्तादित्यादनिधातः, क्षयवा, भारमिक्षस्य पूर्वपदस्य
वाक्षान्तरगत्याक्षदपेक्षया क्षस्य निधावो न भवति, समानवाक्ये
निधातयुक्षदक्षदविग्रा वक्षत्वा इति वक्षत्वात् । महः, मह् पूजायां,
त्रिप् च (पाँ ३।२।७६।) इति त्रिप्, सुपां सुपो भवतीति
वत्तव्यमिति वार्त्तिकेन इसो उसादेशः, सावेकाचक्षुसीयादिः (पाँ ३।
१।१८।) इवादिवा तस्त्रोदात्तत्वं । यदा इसि नहृष्टस्य
क्षम्यक्षेत्रेष्वाक्षद्यः, रक्षमहते रपत्त्वानमिति वार्त्तिकेन इक्ष
ददात्तत्वं ॥ ६ ॥